

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
ÜLDAJALOO KATEEDER

Sissekatus

Kõneleva töö on kirjeldanud Riigi riigipoolt Tallinnas XVII sajandi

JAAK NABER

*kindlustusteid. Kirjeldatud periood on oluline Tartu kindluse
müürauguliste kogu Riigi riigipoolt 1630. aastal ehitatut*

RIIKLIKUD EHITUS- JA KINDLUSTUS-

TÖÖD TALLINNAS XVII SAJANDI

LÕPUL, VAADELDUNA MAJANDUSLIKUST

ASPEKTIST

*naarude tavaliselt, mis näeb, et Riigi riigipoolt ehitatud
kindluse*

DIPLOMITÖÖ

*Riigi riigipoolt ehitatud kindlused on peamiselt alustanud
selle spetsiaalselt riigipoolt kindlustustega kogu riigis,
mille kaudu kindluse ka praeguse kaitse aluse kindluse*

JUHENDAJA: DOTSENT

HELMUT PIIRIMÄE

*kuu päevi eelnevat, mis on kaasaegsetele maandub
Tartu linnadest on ka Tallinn, kus on ka kindlused
kindlustustega ÜLTIKOOL TARTU
ARHIIVKOGU*

TARTU 1974

*perioodil. Samal ajal ehitatud 1630-1640. a. on riigipoolt
ehitatud kindlused ka ehitus ja kaitseks Tallinnas linnas
ka riigipoolt ehitatud kindlused 1630. aastal ehitatud
kaks.*

Riigi riigipoolt Tallinnas ehitatud kindlused

Sissejuhatus.

Käsitlesen töös on käsitletud Rootsi riigi poolt Tallinnas XVII sajandi viimasel viiendikul teostatud ehitus- ja kindlustustööd. Nimetatud periood on olnud teatud määral murranguliseks kogu Rootsi riigi ajaloos. 1680. aastal alustatud reduktsiooni tulemusena tugevnes oluliselt kuningavõim ning riigimejandus. Ent veel sajandi esimesest poolest pärineva suurvõimliku poliitika jätkamine viis Põhjasõja kokkupõrkele kvaliteetsema, mille majduks oli pöördumisele Venemaa, ning Rootsi kuu suurvõim langetusele.

Rootsi valitus tegelis käsitledaval perioodil aktiivselt sõjaväe reformi ning kindlustustöödega kogu riigis, mille koosseisul kuulul ka praegune Eesti ala. Kindlustusi püüti moderniseerida fortifikatsioonikunsti kaasaegsetele saavutustele vastavalt. Üheks kindlustatavast linnadest oli ka Tallinn, kus eriti intensiivsed kindlustustööd toimulidki käsitlesen töös vaadeldaval perioodil. Samal ajavahemikul - 1680. - 1699. a. - on riigi külul teostatud ka ehitus- ja remonttööd Tallinna linnas ning taastatud Toomkirikut peale 1684. a. suurtulekahju.

Rootsi riigi poolt Tallinnas teostatud ehitus- ja kind-

lehtarteid on seni käsitletud peamiselt vaid ehitus- ning kunstiajaloolisest aspektist. Peaaegu täielikult on kõvale jäetud ehitustegevuse majanduslik külg, mida pole lähemalt uuritud. Just seda külge ongi käesolevas töös püütud analüüsida. Seejuures on peatahelepanu pööratud eeskätt kolmle probleemile:

1) Kui suured olid riigi poolt tehtud kulutused ehitus- ja kindlustustöödele vaadeldaval perioodil.

2) Kust ning kellelt hangiti materjale riiklikeks ehitus- ja kindlustustöödeks.

3) Milline oli riiklikel ehitus- ja kindlustustöödel töötanud ehituskaader, kui suur osa oli riigil ehituskaadri suunaosel Tallinnas teostatavatele töödele.

Riigi kulutuste kohta Tallinna ehitus- ja kindlustustöödele puuduvad enam-vähem konkreetsed hinnangud vaadeldava perioodi kui terveks osas. Andmeid kulutustest kindlustustöödele on esitatud küll üksikute aastate kohta sõi ja kogu Eestimaa kohta terveks, ent täielikult on ehituskulude hindamisest seni mööda minevad Tallinna linnuse ning Toomkirku ehitusloo käsitlusel ning puudub üldhinnang kõigi riigi kulutuste kohta ehitustöödeks Tallinnas. Käesolevas töös ongi püütud teadline hinnang anda. Viimase kahe probleemi puhul kerkib ka küsimus riigi kui ehitusettevõtja poolt käsitöö ning kaubanduse arendamisest ning riiklikest ehitus- ja kindlustustöödest kui lisa- või peamisest teenistusallikast kaupmeestele, talupoegadele, käsitöölisele. Nimetatud probleemid on küllaltki olulised nii Rootsi, Eesti NSV kui ka Tallinna linna

ajaloo seisukohalt.

Allikandunud riiklike elitus- ja kindlustustööde uurimiseks majanduslikest aspektist annavad eeskätt Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarchiivis Bestimaa rootsiaegse kindral-kuberneri fondis¹ anuvad raamatupidamisdokumendid. Tähtsaimaks allikaks kindlustustöödele tehtud kulutuste uurimisel on Tallinna fortifikatsioonikassa kasaraamatud, millised on nimetatud fondis olemas 1685., 1687., 1688., 1690., 1691., 1693., 1694. ning 1696. aasta kohta. (1681. ja 1682. aasta Eesti- ja Liivimaa fortifikatsiooni kasaraamatud asuvad samas archiivis Liivimaa rootsiaegse kindralkuberneri fondis)² Samas fondis anuvad kindralkubernanguvalituse pea- ja veri-fikatsiooniraamatud, millised on säilinud kogu saadeldava perioodi ulatuses, on kindlustustööde uurimiseks ebasobivad, kuna ^{neis} ~~arhiivis~~ on rubriigin "Tallinna fortifikatsioon" enamasti näidatud vaid fortifikatsioonikassale kindralkubernangu tuludest antud summad, mis ei peegelda tegelikke väljamakseid. Samuti ei peegelda kindlustustöödele tegelikult tehtud kulutused 1681. ja 1682. a. Tallinna, Põrnu, Faaru ja Keivessaare fortifikatsiooni kasaraamatuis³, kus on üksikasjaliselt näidatud vaid Tallinnas oluvalte fortifikatsioonicheatseridele ja teenistujatele makstud palgad, muus osas on pöördutud fortifikatsiooni üldkassast Tallinna fortifikatsioonikassale antud summade näekinusega. 1683-1686. a. pea- ja veri-fikatsiooniraamatuis, kus esmakordselt on eraldi ära näidatud kindlustustöödel töötavatele sõduritele ja ohvitseridele

1 ENSV RAKA, f. 1, m. 10

2 ENSV RAKA, f. 278

3 ENSV RAKA, f. 278, n. 1, st. XXV-145, XXV-146.

makstud palgad, on need ära toodud veed talvekuude esas
eruvõrre "Uthcommanderade Manskap..."⁴ Ent pea pe-
verifikatsiooniraamatud on põhilikaks Tallinna linnuses ning
Toomkirikus toetatud ehitustööde majandusliku külje uurimisel,
keena pearaamatuis sisalduvad mõlema nimetatud objekti
ehitusarved ning verifikatsiooniraamatuis nende juurde kuuluvad
kvitšungid, mis tihti annavad täiendavat informatsiooni.
Tallinna linnuse ehitusarved on säilinud kogu vaadeldava
perioodi esas (1682-1685.a. ehitusarved nende täielikul
kepul sisalduvad 1686.a. pearaamatus). Toomkiiku taastamistöödest
lakkas kõik laiaulatuslikumalt esal võtma 1687. aastal, andmeid kõigi
hulvutuste kohta on täielikud alates 1689. aastast (1694.a. ehitusarved
arvavad 1695.a. pearaamatus).

Üldiselt kõigi riigi poolt ehitatavate objektide kohta on
normalik teha 6 aasta (1685., 1690., 1691., 1693., 1694., 1696.a.) tsükkel.
Nende aastate esas on säilinud kõigi objektide ulatuses üksik-
asjalikud allikandmed.

Üksikküsimuste lahendamisel on kasutatud ka Eesti maa
rootsiaegse kindralkuberneris fondis leiduvat riigivõrre plaka-
tite kogut, mis annab andmeid esikohalt üldtekkonnalt nõutud
koorimiste suhtes, samuti Toompea krunDIRAAMATU, mis on
olnud abiks kirjelduste elukohtade ning jurisdiktsiooni alluvuse
määramisel. Samas otsustatakse ka kasutatud ka Tallinna linna Riik-
likus Arhivis Tallinna magistraadi fondis⁵ leiduvaid materjale.

Allikpublikatsioonidest on kasutatud too seisukohalt tähtsaim
XVII sajandi Tallinna kodanikeraamat.⁶ Kasutatud on ka Eesti maa

4 ENJ RARA, f. 1, n. 2, nr. 817, l. 98-99, nr. 819, l. 15-16, nr. 821, l. 166, nr. 823, l. 131-132.

5 TLRA, f. 230.

6 Tallinna kodanikkuderaamat 1624-1690. ühes jätkega kuni 1710-ni,
Toimetanud Georg Adelheim, Tallinn, 1933.

Tallinna linnuse ehituslugu vaadeldaval perioodil on kõrge põhjalikumalt käsitletud A. Tuulste.¹⁴ Toonhospidal kohta andnud H. Gustavson uurimus meditsiinist Tallinnas.¹⁵ Kindlustuselu kohta kirjeldava osas on oluvaatluslikult R. Kenkmaa ja J. Vilbaste töö "Tallinna bastionid ja kaljusalad",¹⁶ millest bastionide ehitust käsitleva osa on kirjutanud R. Kenkmaa. Andmeid käsitleva töö kirjutamiseks on saadud ka P. Alamaa ning A. Kivi koostatud Tallinna elustite kohta kaivate ehitusloolaste materjalide kogumikest.¹⁷ Andmeid ümberehituste kohta Kirk in de Kõki tornis on saadud R. Zobeli Tallinna linnamuüri käsitlevat uurimust.¹⁸ Kasutatud on ka rootsi uurija S. Wilsoni Munthe teos Rootsi fortifikatsiooniteaduse ajaloo kohta,¹⁹ mis sisaldab hulgaliselt andmeid ka Tallinnas tehtud kindlustustööde kohta.

Käsitleva töö põhiteema - riiklike ehitus- ja kindlustustööde majandusliku aspekti osas on oluliselt lisaandmeid andnud XVII sajandi ajaloole spetsialiseerunud, Rootsi elava eesti ajaloolase A. Sooni uurimused. Käsitleva teos on kaostatud tema uurimus: Tallinna kaubandus²⁰, rannekaubandus²¹ ning Tallinna puutükitehnikast²² nimetatud sajandil. Kaubandust teemaga on käsitletud ka G. Div' ühisoma

14 A. Tuulste, Tallins slott under den svenske tiden, Särtryck ur Sörs-
tonica Årsbok, utgiven av Svensk-estniska Samfundet vid Tartu
universitet, Tartu, 1936.

15 H. Gustavson, Meditsiinist vanas Tallinnas, Tallinn, 1969.

16 R. Kenkmaa, J. Vilbaste, Tallinna bastionid ja kaljusalad, Tallinn, 1965.

17 Tallinn. linna asustus- ja ehitusajaloolise materjali satumus kõrges.
Koostanud P. Alamaa, A. Kivi, III, Tallinn, 1966.

18 R. Zobel, Tallinna linnamuür, Tallinn, 1966.

19 S. Wilsoni Munthe, Kungl. fortifikationsens historia, III, Fortifikationssta-
ten under Dahlbergh, Stuart och Palmquist, 1674-1719, I band, Stockholm,
1903, II band, Stockholm, 1911.

20 A. Sooni, Der Handel Rewals im siebzehnten Jahrhundert, Marburger
Litteraturforschungen Band 29, Wiesbaden, 1969.

21 A. Sooni, über den Küstenhandel und die Handelsfahrten der estnischen
Bauern im 17. Jahrhundert, Sonderdruck aus Zeitschrift für Ostforschung,
Heft 4, 1972.

22 A. Sooni, Die Kunsthandwerker in Rewal im siebzehnten Jahrhundert, Stock-
holm, 1971.

varasematel teedest²³, kasutatud on ka tema uuringust 1695.-
1697.a. nägijaast²⁴, S. Wilson Muutke juba mainitud teed ning
V. Kõnapi uuringust Tallinna seppadest ning sepikest.²⁵ Käes-
oleva teo põhiteema suhtes annavad nimetatud uurimusi-
sed sviski vaid lisaandmeid.

I. Muldkindlustused ja muud fortifikatsioonid

Enimused muldkindlustused - karnoonid - olid Tallinnas kuni 1704. aastani. Nii rajati 2 bastioni Tallinna linnakaitsele, nimelt karnoonid Rika Hermannsi torni kaitseks ja karnoonid post. Bastionid peeti vanade Prantsuse sõjaväe järgi, neid on olnud kolm: I - Tallinnas rajati esimene bastionid XVII sajandi keskend - nn. Horn-bastion. Suure karnoonium oke, 2 hollandi sõjaväe bastionid, kuni viimane karnoonid. Nii rajati post, muldkindlustuste karnoonid Tallinnas all-linna ümber rajada linnakaitsele, põhikaitsele ning linnakaitsele, post karnoonid ja all-linna karnoonid olid nimetatud pindumise võimekust muldkindlustuste ja karnoonidega.

23 O. div, Helsingi Tallinna-Soome vahelise kaubandusele XVII sajandi lõpul ja Eesti kolonidist teemal, Ajalooline Arhiv, 1/1929, lk. 1-13, 2/1929, lk. 61-72.

24. G. div, Suur nägijaeg Eestis 1695-1697, Akadeemiline Arhiv - Seltsi toimetised, IX (Ajalooline Arhiv III), Tartu - Tallinn, 1938.

25 V. Kõnapi, Dekoratiivne sepi Tallinnas arhitektuuris XVI - XVIII sajandil, Tallinn, 1971.

I peatükk.

Ehitusloogu ning üldine majanduslik ülevaade.

I 1. Muldkindlustused ja muud fortifikatsiooniehitised.

Esimesed muldkindlustused - bastionid - ehitati Tallinnas diivi sõja algul. Siis rajati 2 bastioni Tallinna lõunakülgele, kaitmaks esmajoones Rika Hermannii torni kallaletungi vastu Toomnõu poolt. Bastionid püstitati vana - itaalia süsteemi järgi, neid täiustleti hiljem.¹ All-linnas rajati esimesed bastionid XVII sajandi keskkel - nn. Horn-bastion Suure Rannaväina ees, 2 hollandi süsteemi bastioni Viiru väina ümbrusse.² Põhja-sõjaks püüti muldkindlustuste rinda Tallinna all-linna ümber rajada lõunakülgele, põhjakülgele ning loodenurgale, ent Toompea ja all-linna lääniküljel oldi sunnitud piirduma väiksemate vallkindlustistega ja kraavidega.³

XVII sajandi lõppkolmandikul kavatses Rootsi valitsus ~~muuda~~ teiste Baltimaade kindluste ^{peaval} moderniseerida ka Tallinna kindlustised, seoses sõjatehnika arenguga. Aluseks võeti seejuures üldiselt tuntud prantsuse fortifikaatori Sébastien de Vaubani süsteem - võimas bastio-

1. R. Kenkmaa, J. Ullaste, Tallinna bastionid..., lk. 17

2. E. Alamaa, A. Kivi, Tallinn..., lk.

3. R. Kenkmaa, J. Ullaste, Tallinna bastionid... lk. 18

naabrinne kindlustuste ümber. Täielikult jõuti taoline bastionide süsteemi välja elitada ainult Narvas, ent ka Tallinnas tehti selle rajamiseks küllalt ulatuslikke töid.

1671. aastal võttis riik Tallinnas ette uute kindlustuste projekteerimise, nende maastikul tähistamise ning bastionide ehitamise Toomea lõunakülje kaitses, kus tollal asusid mainitud kaks enam kui sajandivanust bastioni koos neist umbes pool sajandit hiljem rajatud Wisnari kabeliniga.⁴ Nähti ette ulatuslikum kindlustuste ehitamine ka all-linnas. Ent 1671-1686. a. tegeldi peamiselt projektide koostamisega. J. Kenkmaa andmeil olvad alul peaaegu igal aastal võtta töötatud uus kindlustuste projekt, mõnel aastal isegi mitu.⁵ Ehitustegevus hakkas pisut jõudsamalt edenema alles siis, kui riigi kindralkortermeistriks, seejärel kõrgi kindluste ülemaks, määrati 1674. aastal võimekas ja teenekas fortifikaator Erik Jönsson Dahlberg.⁶ Tegelikke kindlustustöid juhatas Tallinnas peamiselt diivi-, Eesti- ja Ingerimaa kindralkortermeisterleitnant (fortifikatsiooniteenistuse ülema) Paul von Esen, kes alates 1687. a. oli Toomea komandandiks.

Tallinna uute kindlustuste esimene projektjoonis esitati Rootsi valitusele kinnitamiseks 1675. aastal. Selle alluseks oli kraku Gustav Brenstierna poolt valustatud plaan. 1676. a. täiendati seda kuninga käsul, vastavalt kapten Johann von Campenhauzeni plaanile ning Erik Dahlbergi

4 R. Kenkmaa, 9. Ülbaste, Tallinna bastionid..., lk. 25

5 samas, lk. 27

6. A. W. von Munthe, Kungliga fortificationens historia, III d, I b., lk. 3

poolt tehtud märkustele. Täiendatud plaan kinnitati 1676. aastal,⁷ ent ellu seda ei viidud.

1682. a. komandeeriti esmakordselt Tallinna Dahlberg, kes teetuis siinsete kindlustuste olukorraga. 1683. a. andis ta Stockholmis üle Tallinna kindluse juunimaki, millel peatahalepanu on pööratud muudkindlustuste võõndile, mis vajab põhjalikku moderniseerimist.⁸ Nagu Dahlberg oma aruandes keemingale kirjutas, olivat Tallinna linnal hea topeltõnguüür paljude kauniste tornidega, samuti ooderdatud vallikraav, ent täiesti massiivsel linnamuüril puuduvad flangid ja kaitsemuudkeha (styrckevärn), välja arvatud Rannavärava juures, kuhu on rajatud 2 hollandi süsteemi bastioni kitsa ja madala veekraaviga, samal ajal kui muud vallikraavid on keevad; ringmuürid ja tornid ei pidavat vastu raskesuurtükiväe teelele; Toompea olivat kaitseta, kuna seal mõne aasta eest ette võetud tööd olivat vähese tähtsusega, ning Toompea linnus olivat loomuni varisemas. 1676. aasta ehituskava polevat sõdade juus tõtta ellu viidud.⁹

1683. a. valmis P. von Essenil Riias plaan Tallinna edasiseks kindlustamiseks koos vepelike profiilide ja läbilõigetega. See projekt nägi seni kavandatud 15-16 bastioni asemel ette vaid 11 bastioni ja 6 raveliini ehitamise (üks raveliin iga linnavärava eeskaitseks). Järgmisel aastal anti planeeritud bastionidele ja raveliini-

7 A. W. von Müntze, Kungliga fortificationens historia, III d, I b, lk. ~~207~~ 203.

8. R. Kenkmaa, G. Vilbaste, Tallinna bastionid..., lk. 27-28

9 A. W. von Müntze, Kungliga fortificationens historia, III d, I b, lk. 257

nidele nimed Rootsi tolliaegsete valduste järgi.¹⁰ Bastio-
nide ning raveliinide planeeritud asukohad ning nimed
olid järguised (päripäeva liikudes):

Bastionid - Ingeri (Ingermaulandh) - praegune Haaju
mägi, Rootsi (Sverige) - praegune Linda mägi, Göta -
Toompea linnuse nurga vastas, sellist läänes, Vendi
(Wänden) - praeguse Balti jaama kohal, Soome (Finlandh)
- praegusel Tornide väljakul, Skåne - praegune Kannavä-
rava mägi, Eestimaa (Estlandh) - "Aksu Margarete" ees, ula-
tudes peaaegu mereni, Liiwimaa (Lyflandh) - Väikese Kan-
navärava vastas, ida pool Merepuisteed, Karjala (Carelen)
- Muukadetaguse torni vastas, ida pool Merepuisteed, Bree-
meni (Brehmen) - Viuu värava ees, Tartu maantee algul,
Pommeri (Pommern) - Karjavärava ees, u. praeguse "Estonia"
teatri kohal.

Raveliinid : Wisnari - Ingeri ja Rootsi bastionide vahel,
Swantepolck - Vendi ja Soome bastionide vahe kohal, Bayern-
Skåne ja Eestimaa bastionide vahel, suure Kannavärava ees,
osalft merre ulatuv, Jülich (Jelich) - Eestimaa ja Liiwi-
maa bastionide vahe kohal, peaaegu Freikuna merre
ulatuv, Cleve - Karjala ja Breeneni bastionide vahe ko-
hal, Narva maantee algul, ~~magistraadi~~ ^{magistraadi endiste} kalatšiki-
de piirkonnas, Bergh - Pommeri ja Ingeri bastionide va-
he kohal, praegusel Ordu väljakul, Tatari ja J. Lauris-
tini tänavate alguses.¹¹

P. van Esseni projekti alusel lasi E. Dahlbergh Stok-

10 R. Leukmaa, J. Vilbaste, Tallinna bastionid..., lk. 30

11 E. Alamaa, A. Kivi, Tallinn..., lk. 237-238.

holm: fortifikatsioonikouitõus koostada täpse projekti, mille vaatas läbi ning kiitis heaks Rootsi sõjakollegiumi juures loodud erikomisjon. Nimetatud komisjon vaatas läbi ka teise, peale Toompea põlemist 6. juunil 1684. a.

Rootsi valitsusel tekkunud plaani - kujundada Toompeast tugev kindlus kõrgete müüride ja 8 võimsa suurtükitorniga. Seda plaani pidas komisjon siiski kasutuks ning kalliks - ainuüksi tornid oleksid maksma läinud 6 tündrit kulda, nullise summa kasutamise vord Toompea kindlustamiseks võimatu oli. Siiski otsustati, et Toompea paifärsaku äärel asuvate eramejade välismüüride paksus peab olema 4 rootsi küünart, tihedalt üksteise kõvale ehitatud lauute külgnüürides aga peavad olema võlkaared, nii et püramise korral saaks neist müüritäidise väljamurdmisega kõrgesti lüüa kaitsesotstarbelise ringtee. Ent: rangelt seda plaani siiski läbi ei viidud.¹²

5. jaanuaril 1686. a. kinuutas von Eseni - Dahlbergi projekti ka kuningas Karl XI. Nagu R. Kenkmaa märgib, pole siiski päris selge, mil määral on kinutatud projekti ja Tallinna muuldkindlustuste ehitamisel arvestatud S. Vaubani ideid.¹³

Nüüd on valminud ehituskava, mis jäägi Tallinna kindlustuste väljeehitamise alluseks. Ent valitsuse kavatsuste kohaselt pidi suurema osa ehituskuludest enda kanda võtma Tallinna linn. Nii üla-

¹² R. Winkler, Zur Geschichte der Domkirche... , lk. 3-4.

¹³ R. Kenkmaa, G. Vilbaste, Tallinna bastionid... , lk. 30.

tulike tööde läbiõnnine osutus aga linnale üle jõe
kävaks ning Põhjaaja alguseks suudeti seda teha
vaid osaliselt.

Rootsi valdustes pidid mitmed linnad ise ehi-
tama ning korras hoidma oma kindlustusi. Riias
ning Tallinnas olid kodanikud juba ammu kohus-
tatud ehitama ning korras hoidma linnakiindlus-
tusi, ent mitte linnust või tsitadelli, mis kuulus riigile.¹⁴ Nõrvis tuli Tallinnas riigi kuulul ehitada kindlus-
tusi Toompeal ja selle vahetus ümbruses, kindlustustööde
pearaskus pidi aga langema linna magistraadile ja
kodanikkonnale. Nende peamiseks ülesandeks oli all-
linna ümbritsevine bastionide võõga. Toompea suu-
res paikneva Ingeri bastioni ehitamine oli algselt sa-
nuti linna ülesandeks, ent seal tektavalt tööd ei sa-
les ka riik, kes linna võimeetuse tõttu suurema-
mahuliste kindlustustööde tegemiseks ehitamise lõpuks
enda kätte võttis.

1670-ndail aastail algaski kindlustuste ehitamine
kõigepealt Toompea ümbruses - Kiek in de Kōki tagant
Tõnismae suunas, kus 1672. a. tähistati uue poolbastioni
asukoht, mis oli Ingeri bastioni vahetuks eelkäijaks.¹⁵
Algand ehitustööd, mis kulgesid üna hooiti. Peale poolbas-
tioni, uuda ehitas peamiselt linn, ar riigi kuulul tööd
teostatud Wisnari kaveliinil ning verisevate linnuse-
müüride parandamiseks.¹⁶ 1680. a. on ehitatud ka nn.

14 A. Wilson Muntre, Kungl. fortificationsens historia, II d, I b, lk. 179

15 R. Keukmaa, G. Velbaste, Tallinna bastionid..., lk. 31

16 ENSV RAKA, j. 1, n. 2, si. 812, l. 281, 283 jt.

linnusefortifikatsiooni silda¹⁷, tõenäoliselt pikka juusilda
Wismari raveliinilt linnusesse. Edasised allikandused
riigi kullul kestatud tööde kohta on üsna katkendlikud,
ent teatud pildi kestatavaist töidest nad siiski anna-
vad. Nii on 1685. a. ehitatud vahtkonnamaaja (Comp. de
garde) Wismari raveliinil ning töötatud nn. suure värava
juures kurtiinil Rootsi ja Ingeri bastionide vahel, kuhu
on ehitatud ka sild.¹⁸ Samuti on riigi kullul tehtud müüri-
töid Ingeri bastioni parema fassi ning flangi juures.¹⁸
1687. a. on riigi kullul jätkatud Ingeri bastioni parema
fassi ning kurtiini ehitust mainitud värava juures,¹⁹
samuti on kiviraudmüüster Gustav Johann Stockenberg
valmistanud selle värava portaali.²⁰ 1688. a. on ta portaali
tegemist jätkanud, ehitatud on ka Wismari raveliini.²¹
1690. a. on uuetatud väravat võlvitud,²² samal aastal on
Eestimaa kindralkubermangu eelarves ette nähtud valmis
ehitada Rootsi bastioni parem fass ning ora vasakust
faasist, samuti kurtiin Ingeri ja Rootsi bastionide vahel
ning Ingeri bastioni parem fass juus.²³ 1691. aastal on
jätkatud töid vallivärava juures ning ehitatud vahtkonna-
majad vallivärava juures ning linnuses,²⁴ samuti võlvi-
tud nn. sipatorni²⁵ (ilmselt Rootsi bastioni ehitamisel

17 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 812, l. 314 jt.

18 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 912, l. 100, 103, 106, 112, 136, 139

19 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 913, l. 144

20 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 913, l. 106

21 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 916, l. 80, 96, 100, 108, 124

22 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 917, l. 96, 113

23 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 917, l. 150p. - 154

24 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 918, l. 93, 94

25 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 918, l. 97.

selle mullkeha sisse jäänud Rootskrantsi torni, mille va-
remmies asus sepikoda.)²⁶ Ka on sel aastal rajatud 2 piiri-
kohukeldrit Rootsi bastionis. ²⁷ Fluselet on alustatud ka Göta
bastioni ehitamist, kuna selleks otstarbeks on ostetud
1000 sadalitist lüppa.²⁸ Vallivarava juures on peesesse piira-
sisse kraavi rajamisel kantsitöö kõrgendamiseks tehtud
tõhkamisi.²⁹ Nagu E. Alamaa 1691. aastast pärineva, fortifika-
ator Andreas Sjöfälti ettekandele lisatud plaani põhjal märgib,
on selleks ajaks lõpule jõudmas Rootsi bastioni ehitus, Fngeri
bastioni parim flank ja fass on valmis, varakpoolse juures
käib töö. Bastione ühendavas kurtrivallis onu Toompea
vallivarava pole veel valminud. Wismari kaveliin (ilmu-
selt selle varasemal kujul) on juba rajatud; vaja-
liku ehitusmaterjali saamiseks käib Tonismäe maha-
kaevamine. Göta bastioni rajamiseks tehakse juba ette-
valmistavaid mullatöid.³⁰ 1690. aastal oli kõik Fngeri bas-
tioni ehitamise osaliselt ning 1691. a. täielikult endo kätte
võtnud, kusjuures vastavalt 1686. a. plaanile oli see
poolbastionist täisbastioniks muudetud.³¹ (Ka enne riigi
kätte võtmist on Fngeri bastionil riigi kuulul töid tes-
tatud - vt. eespoolt). Riigi kätte oli võetud ka Kiek in de
Köki torn, mille ülaosa põhjalikest ümber ehitati. Tornid
& alused korrust jäid Fngeri bastioni mullkeha sisse,

26 R. Keukmaa, G. Vilbaste, Tallinna bastionid..., lk. 17

27 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 918, l. 97

28 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 918, l. 98

29 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 918, l. 107

30 E. Alamaa, G. Kivi, Tallinn..., lk. 243

31 R. Keukmaa, G. Vilbaste, Tallinna bastionid..., lk. 31

neid võis kasutada sõjamateryali laoks ja varjendiks. 3. korrusele rajati uus sissepääs, mille kaudu pääses baatrouidele ja kurtiinivallile. Tornis neli ülmuist korrust kohandati uue tüüpi, lafettidel või katantel asuvatele suurtükikidele. Selleks ehitati ümber laskeavasid. Suurtükikide paigutamiseks ehitati ümber ka torni ümbrus, kuues korrus, mille välisseinte paksus suurendati 3,6-3,7 meetrini. Algselt lahtine platvormikorrus kaeti nüüd massiivse 2-4 meetri paksuse paekivist katulaega. Ülemisel korrusel paiknevad laskeavad asetsesid baatrouidest ligi 24 meetrit kõrgemal ja valitsevad nii kogu ümbrust.³²

1693. aastal on hakatud ehitama komandandimaja kindralmajori Stahli leselt 1000 hõbetaabri eest ostetud omandandile Toompea valliväeava juures³³, ehitatud Kiek in de Kōki piissirohukeldrit³⁴, tehtud töid linnuse juures paiknevas suurus vahtkonnamajas, ehitatud uus sild linnuse ja suure vahtkonnamaja vahel³⁵. Saunuti on sõdurite tarbeks ehitatud hospitali (siukhuus)³⁶, mille puhul pole selge, kas on tegemist Toompea vaestemaja (lähemalt vt. I, 3, lk.) või eraldi asuimise ehitusega.

1694. a. on jätkatud komandandimaja ehitamist, tehtud töid Kiek in de Kōki tornis, linnusele rajatud uus sissepääs läbi vahtkonnamaja; eelpoolmainitud hospitalile on ehitatud saun³⁷. Tööd on jätkunud Fageri bas-

32 R. Zobel, Tallinna linnamuin ..., lk. 101-102

33 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 919, l. 18, 152-154

34 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 919, l. 89

35 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 919, l. 128

36 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 919, l. 162-163

37 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 920, l. 16-18

tionil,³⁸ valustatud on ka linnuse uue sissepääsu portaali³⁹ ja selle juures asuvad vahtkonnamaaja⁴⁰ 1696. a. remondit: Stür den Kerli e. Pihlstackeni ning Kirk in de Kõki torne, linnuse juures asuvas vahtkonnamaajas valustati 2 vangikambrit, Rootsi bastioni ehitati pitsirohukelder.⁴¹ Parandati silda vallivärava juures.⁴² Nagu märgib R. Klenkmaa, olid 1696. aastaks Fingeri bastion ning Rootsi bastion peaaegu valmis. Tööd kestid täie looga uuel Wisumari raveliiril, mis paiknes Tonismäe lähedal.⁴³ 1697. a. ongi Eesti-maa kindralkubermangu eelarves peamuse ülesandena fortifikatsioonitööde alal ette nähtud Wisumari raveliiri ehituse jätkamine.⁴⁴

Sajandi lõpuastail ehitati uimred hooned ka kindluse suurtükivõtte tarbeks. 1696. a. ehitati Tallinna sadamasse matujaliladu⁴⁵, 1697-1699. a. ruumelt linnusesse töökoda (Artillerie Handwärckes Heus)⁴⁶.

Tallinna linna poolt käsiteldaval perioodil all-linnas tehtud kindlustustöödest oli tähtsaimaks ja suurimamahulisemaks Skåne bastioni ehitamine, mis kestis koos eeltöödega 20 aastat - 1703-1704. aastani.

Siega oli ~~Skåne bastioni~~ ^{Skåne bastioni} ~~algastatiks~~ ^{algastatiks} planeeritud 11 bastionist valminud 3 - Fingeri, Rootsi ja Skåne bastionid, planeeritud 6 raveliirist 1 - Wisumari raveliiri. Nagu

- ~~38~~ 38 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 920, l. 73, 77
39 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 920, l. 82
40 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 920, l. 104
41 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 921, l. 14-15
42 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 921, l. 112
43 R. Klenkmaa, g. Ulbaste, Tallinna bastionid..., lk. 31.
44 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 859, l. 12-31.
45 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 856, l. 806 p. - 811.
46 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 858, l. 793 p. - 797, si. 84, l. 1186-1195, si. 864, l. 1757-1766.

juba märgitud, olid Tallinna linnale, kes pidi kandma peansa ehituskuludest, ettenähtud koormused iluselt üle järe käivad. Seetõttu jäi 1686. a. laualdane ehituskava praktiliselt ellu viimata. Põhjasoja puhkenisel loobuti sellest suuremõeldisest bastionide ehitamise kavast ning asuti ehitama rediente- lütsamaid, üksteisega vähe seotud kindlustusi. Juba 1700. aastal andis Tallinnas väibiv tolleaegne Rootsi riigi kindral- kortermeister C. M. Stuart kuningas Karl XII käsul uue, muu- detud kindlustustööde generaalprojekti,⁴⁷ mille järgi kindlus- tustoid edaspidi ka teostati.

Kui suured olid kindlustustöödele tehtud kulutused, pole Tallinna linna osas Eesti aegade vartavate allikate puu- duisel võimalik ligikaudsetki määrata.⁴⁸ Sellele jõeldusele on jõudnud ka E. Alamaa, kes märgib ühtlasi, et 1725. aastal ei läinud ka Tallinna rael enam keeda seda kindlaks teha.⁴⁹ Riigi kulus teostatud tööde osas on usaldatavad alli- kad teatud määral siiski säilinud.⁵⁰ Nende järgel ongi au- tori püüdnud hinnata riigi poolt kindlustustöödele tehtud kulutusi (teadaolevad andmed sel otstarbel kuulutatud summade kohta on esitatud tabelis 1, lk. 37). Üldiselt võib märkida, et need kulutused ei ületanud 1680-1682. a. 5000 hõbetaabit aastas, 1683- 1690. a. olid need summad 10 000-19 000 hõbetaabit, alates 1691. aastast - üle 19 000 hõbetaabi aastas. Teadaolevail andmest kulutati kindlustustarbelistele ehitustele kõrge enam 1693. ja 1696. aastal - vastavalt 23 091 ning 23 831 hõbetaabit. Ekslikuks tuleb pidada R. Keukmaa poolt esitatud väi- det, raei oleks iga-aastane riigi toetussumma

47 R. Keukmaa, J. Viltbark, Tallinna bastionid..., lk. 34.

48 linna kindlustamist käsitlevad materjalid onuvad Gotttingeris, kuhu nad 1944. a. Saksa okupatsioonivõimude poolt saadeti.

49 E. Alamaa, A. Kivi, Tallinn..., lk. 239.

50 Eeskätt fortifikatsioonikava arendamist - ot. sõjapuhatus, lk. 4.

Tallinna kindlustamiseks olnud kiskumisel 20 000 riigitaalrit⁵¹ (seega siis 40 000 hõbetaalrit aastas!). Flum-selt on siin segamini aetud hõbe- ja riigitaalrid. Kokku võib riigi poolt 1680-1699. a. mullkindlustuste jt. kindlustusehitiste rajamiseks kulutatud summasid hinnata 350 000 - 360 000 hõbetaalri.

I 2. Tallinna linnus.

Enneaegal rajatud Tallinna linnus kaotas Rootsi valitsusaja lõpupoolel oma tähtsuse kindlusena. Seetõttu hakati linnuses olevaid ehitisi ja ruume ümber kujun-dama, põlades eeskätt silmas esinduslikkust. Esimesena ehitati ümber suur kahekorruseline hoone linnuse lää-neküüri ääres Pika Hermannii torni juures. Selle üle-mine korrus kohandati esinduseesmärkideks ning seda hakati 1600-ndatel aastatel nimetama Riigisaaliks⁵² (ka Suureks Riigisaaliks). Riigisaal onauden uue välja-rägumise juba enne 1589. a., mil Rootsi kuningas Johan III kohtus seal oma poja, Poola kuninga Sigismundiga. Seoses ümberelutentega muutis linnuse läänesena 3 suurt akent. Tüepoolne fassaad kaunistati ning ehitati suuri kahepoolse tõusuga paraadtrepp, mille kohal asetses va-rikatus. Riigisaal ise oli u. 25 m. pikk ning 11 m. lai, sellest võib linnuse välisküüriis asuv üks nn. trumpetistidorsidule.⁵³ Riigisaali all, hoone esimesel korrusel asunud ruumi: nineetati suurtikiväehooneks ning kasutati aawatavasti ar-

51 R. Keskmaa, g. Ulbaste, Tallinne bastionid..., lk. 27

52 A. Tuulse, Tallins slott..., lk. 122

53 Samas, lk. 122-123.

senalina.⁵⁴

Johan III-le Rootsi troonil järgnevad sigisemund: valitus-
ajal linnuses ehitistööd ei tehtud. Ka Karl IX valitusajal
tehtud tööd olid vähesel ulatusel. Gustav II valitusajal on
linnuse koguni lagunema hakanud. Alles 1622. a. on jür-
rad ulatuses remonttöödega alustatud.⁵⁵ XVII sajandi lõpu-
kümneandel hakati puust majandushooned asendada kivi-
ehitistega. Nii alustati 1667. a. nn. Kuuingatelli ehitust linnu-
seoses põhjannööri lähedale.⁵⁶

Käesolevas töös rääeldaval perioodil paiknevad lin-
nuseehitised üldjoontes järgmiselt: elvaravamajas teisel
korrusel olid linnusekohtu ruumid, peavõravarajas
vangla, sõnannööri dääres ehitustereas paiknesid kind-
ralkuberneri eluruumid. Nende seast on tähtsaim u. 1682. a.
sisustatud nn. ^{Noo-~~koht~~aal} (Pitsal). Juurdekuuluvad majandushooned
asuvad lõunapoolses eellinnuses. Linnuseosel paiknevast
konventi:hoonest oli enam- vähem korras lõunatiib, mille
ülelõuul korrusel asus aschalduri audientsisaal, draban-
tidesaal jt. aschalduri ruumid. Samas tiivas paiknes ka
nn. Tähesaal (Stierensahl), mida vahel ka "õõbitud saalik" ⁵⁷
nimetati. Lääretiivas, keskaegse domi:tooriuuri kohal, asuvad
kantslei ja arhiv. Kapritliisaali ja kabelit põhjatiivas kasutati
viljasaadana, reflektoriuuri idatiivas kelvalaona. Konventi-
hoone alumise korruse ruumid kasutati kadude ja keldri-
funa, saunati nagu Riigisaali all ja kõrval asuvad ruumid.⁵⁷

1684. a. puhkenud Toompea seewitulkaliku eest on lin-

54 A. Tuulsi, Tallins slott..., lk. 122

55 samas, lk. 123

56 samas, lk. 123-124

57 samas, lk. 124-125

nust kaotatud tema kroonüürid ja toonatuul. Siiski võib arvata, et ka linnus sai teatud määral kannatada, otsustades peale tulekahju alustatud remonttööde järgi. Juba 1685.a. on alustatud uornat ehitusteguvast sidurite tööjõuga. Peamiselt pandi uusi välis- ning sisekatusi, samuti ehitati uusi kornidid.⁵⁸ Ka ütletab sel aastal kirgi poolt linnuse ehitus- ning remonttöödeks tehtud kulutuste summa - 1352 $\frac{2}{3}$ hobetaarut - eluvate aastate oma hinduvalt. Järgnevat aastat on kulutused jälle vähenenud.⁵⁹ Üldse algas elavam ehitusteguvus 1680-ndate aastate teisel poolel. Esmakordselt remonditi Rõngisaali 1687.a., ulatuslikult parandati Rõngisaali treppi.⁶⁰ 1688.a. algasid laialdased ümberehitustööd aschalduri ruumides. Isa vanadest hoonetest lõhuti maha, osa ehitati täielikult ümber. 1689.a. hakati Rõngisaali ning suurtükiväekoone alla sisustama laoruumi. Vabaneum lõnnu- sekirikus tehti remonttööd. 1690.a., soses peduliku tuunduvande andumisega kuningale, tehti ka linnuses kaunistustööd.⁶¹

Rõngisaali ja suurtükiväekoone alla rajatud ladu ei vastanud peatselt enam kavandatud vajadustele. See- tõttu hakati 1691.a. ehitama uut, eraldiseisvat viilvaat- nn. uut magasini - linnuse idamüüri kõrde, peasisse- käigust paremal. "Uus magasin, mis tehti kivist, oli osaliselt võlvitud ning tema all asus patakelder. Soses "uue magasinini" ehitamisega muuti mitu uus peavära.

58 A. Tuulse, Tallins olott., lk. 124

59 ot. tabel 1, lk. 87.

60 A. Tuulse, Tallins olott., lk. 125

61 ~~A. Tuulse~~ samas, lk. 125-126.

Magasini katusele, sissepääsu kohale, püstitati torn.
Uue magasin'i ehitamine jõudis lõpule 1693.a.⁶²

"Uue magasin'i" ehitamine ol. käesolevas töös käsit-
letud perioodi kulukainaks ehitusalaseks ettevõtteiseks.
Suurem osa töödest tehti 1692.a. Sel aastal ehitus- ning
remonttöödeks kulutatud 4863 $\frac{2}{3}$ hobetaabrit ehk "uue
magasini" ehitamiseks kulutatud 4291 htr., 1693.a.
kulutatud 1703 hobetaabrit 1538.⁶³

1690-ndate aastate lõpul tehti peamiselt remont-
töid. Remonditi katuseid ja lagesid, parandati varise-
ma kippuvat linnusenüüri. Nii on 1694. ja 1695.a. vahel-
tatud Rõngisaali katus, remonditud täiesti lagunenuid
linnusekohtra ruumi jne.⁶⁴ 1694. aastal on aschaldwori
tall ja köllakuur võetud kaotusele linnuse suuri-
hükikuurina (Slatz Archiv Tyghuus)⁶⁵. Seetõttu on tulnud
ehitada uus tall. Suuremaid ehitustöid pole aga sõja-
sõja puhkemise eel enam ette võetud.

1680-1688.a. on linnuse ehitus- ja remonttöödeks
tehtud kulutused olnud üsna väikesed - 335-423 hobetaab-
rit aastas, 1681.a. koguni vaid 13 htr. Erandiks on siin
1685. aasta, ilmselt seoses Toompea suurtulekahju taga-
järgede likvideerimisega (vt. lk.22.). Alates 1689. aastast
ületavad kulutused 1700 hobetaabrit aastas, v.a. 1697.a.
1692.a. on seoses "uue magasin'i" ehitamisega tehtud suu-
rimad kulutused - 4863 $\frac{2}{3}$ htr. Kõla 1694. ja 1698. aastal

62 A. Tuulso, Tallins slott..., lk. 126

63 vt. tabel

64 ENSV RAKA, f.1, n.2, sü. 856, l. 569-575, 577-584.

65 ENSV RAKA, f.1, n.2, sü. 851, l. 682

on kulutatud üle 4000 hõbetaalri. 1680-1699.a. on Tallinna linnuse ehitus- ja remonttöödeks kulutatud 33421 hõbetaalrit.

I 3. Toomkiriku ehitised ja Toomhospidal.

Tallinna Toomkirik, üks vanimaid linna arhitektuurimälestisi, muudeti peale rootsi võimu kehtestamist Tallinnas 1561. aastal luterlikuks peakirikuks. Ent rootsi võimu esimese 60 aasta jooksul toimunud lakkamatute sõdade ajal ei suudetud pöörata kiilaldast tähelepanu kiriku korrashoiule. Sellest tingituna oli kiriku seisukord XVII sajandi algul muutunud niivõrd halvaks, et lüüdvajalikuks osutus põhjalik remont, mis toimuski 1624-1627.a. Ent uus vaskplekist katus ehitati alles 1651. aastal.⁶⁶

1684.a. Toompeal puhkenud suurtulikaaljus hävis Toomkirik, Toomkool, kiriku ja kooli kõrvalhooned.⁶⁷ Kogu tule poolt tekitatud kahju osuvast on kirjanduses korduvalt hinnatud 300 000 taalrile (siiski märkimata, millise taarbilingiga on tegemist).

Peale tulikaalju koguti Toomkiriku puures kütükubatus ja kokkusulanud kirikukellade vask. Tooni ajanäitepe terveksjäänud osad viidi Soome koguduse Kaarli

⁶⁶ V. Raam, Toomkirik..., lk. 25

⁶⁷ R. Winkler, Der Brand des Doms..., lk. 8

kirikusse Tonismäel. Asjatundjad vaatasid kirikumüürid üle ning leidsid need olevat kasutamiskõlblikud, ent need oli vaja ajutise katusega katta. Väike torn kesk- löövi idapoolses otsas otsustati lammutada ning asen- dada uue, madalamaga. Kooremüüri pragunenud müürid vajavad ankurdamist ja toetamist tugipitadega.⁶⁸

Taastamistööd algasidki kohe. Selleks vajati aga hul- galiselt vahendeid. Kiriku ehituskassa, millesse läks osa kiriku sissetulekust ning mida kasutati kirikule kuulu- vate elutuste korrashoiuks, oli üsna tühi. Kiriku enda sissetulekust (kirikumüürait jms.) ei piisanud, ka riigi poolt igal aastal elitus- ja remondikuludeks antav 100 hõbetaabit jäi pigem nõuinaalseks abiks. Nüüd pöördus Bestimaa konsistorium abi saamiseks kuningas Karl XI poole, kuna kuningas oli Toomkiriku patrooniks. Sarnaselt paluti Upsala peapiiskopul toome jauna kor- jandus Rootsi kuningakoja liikmete ja kõrgaadli hulgas.⁶⁹ Saanti pöörduti Bestimaa kindralkubernerile poole, et see la- seks linnuses korjastada Riigisaali jumalateenistuste tar- beks, märkides, et juhul, kui peaks jätma kehtima kindral- kubernerile korraldus jumalateenistuste edaspidise korralda- mise kohta Kaarli kirikus, ähvardavat vaimulikke suur kahju, kuna need võivad kaugelastevale Kaarli kiri- kule eelistada lähemalasuvaid linnakirikuid.⁷⁰

Kuna kuningas ei soovunud küllalt raske finants- olukorra tõttu kõiki ehituskulusid riigi kanda võtta,

⁶⁸ R. Winkler, Der Brand des Doms., lk. 9-10

⁶⁹ A. Winkler, Die Domkirchenfrage..., lk. 5

⁷⁰ R. Winkler, Der Brand des Doms., lk. 10.

andis ta nõusoleku koryanduse läbiviimiseks kogu riigis. Ka määrati tema nõusolekul kiriku taastamiseks maks müütelkonnale põhjendusega, et aadel tavatsel ammuotest aegadest peale oma jumalateenistusi Toonkirikus pildada.⁷¹ 30. juunil 1684. a. saadeti kuningalt alla kirjutatud plakat rahaabipalveta kõrgile riigi institutsioonidele.⁷² Maksu suuruseks müütelkonnale määrati 4 rüggitaabit rahateenistusest.⁷³

Tallinnast saadeti Rootsi koryandus koguna Toonkiriku rootsi koguduse pastor Ruth ning Rootsi valduotsele sek-sameal Miinusalu pastor Böckler. Koryandustest saadavad summad jäid suuremateks taastamistöökdeks siiski eba-piisavateks. Rivaat ning dirvimaalt raha ei saadud, suure-maad summasid saadi vaid Bestimaalt ja Narvast, ehkki nende täpne seurus pole kindlalt teada.⁷⁴ Et kohe sulata raha omada, laenati ka summas, mille kuningas oli kün-kiund eestikeelse Uue Testamendi trükkimiseks, 600 taabit.⁷⁵ Üleskutsuga Toonkiriku abistamiseks jöördui ka "õrnate naabrite ja kaaskodanike" poole all-linnas.⁷⁶

Kirikule ehitati hädakatus, kogu linna tsleritruuft tegeles uute kirikupiahtide valmistamisega. Pandi uued aknaklaasid, muureti orel. 1685. a. valas Tallinna kellava-laja Detlof Rudeweg 2 uut kella ning kellatool seati üles. 1686. a. esimesel jõulupäikal toimus Toonkirikus jälle jumalateenistus. Vahepeal oli teenistus peetud vaheldumisi linnuses ja Kaarli kirikus.⁷⁷ Taastamistöid juhtinud puu-

71 A. Winkler, Die Donnkirchenfrage... , lk. 5

72 S. Karling, Zur Baugeschichte... , lk. 239

73 A. Winkler, Die Donnkirchenfrage... , lk. 3

74 R. Winkler, Der Brand des Doms... , lk. 12

75 samas, lk. 11

76 ~~Sammas~~ A. Winkler, Die Donnkirchenfrage... , lk. 5

77 R. Winkler, Der Brand des Doms, lk. 11

seppmeistrite Daniel Bickelile lubati peale 170 taabu rahas
veel tasuta rauaplats, eriline kirikupink ning ta vabastati
andamist kiriku jaoks.⁷⁸

Ent kiriku taastamisel ei kavatsatud jätuda ainult hõl-
deabitöödega. S. Karlingi andmisel valustati kohe peale tulekahju
Eestimaa kindralkuberner: A. J. De la Gardie initsiatiivil jooni-
sed Toomkiriku põhjalikus parandamiseks, mis nägisd ette
rohkemat kui Toomkiriku lihtne taastamine.⁷⁹ Plaan: koha-
selt sai kirik enam-vähem oma praeguse väljanägemise. Bran-
diks on vaid põhjapoolse külglõõvi idapoolses otsas paiknev
värke kabel, mis nüüd on kinu määritud. Plaaniga nähti
ette ka kuskalge kiriku põhiplaani sümmeetriline. Lõu-
naküljel taheti ristitada kattedaambuga sümmeetriline püüdehitus
ning pikendada kabeliterida ida poole, nii et see oleks enda
alla võtnud terve lõunafassaadi. Põhjaküljel taheti nn. Rooni-
krautri kabeli nolemale küljele ristitada madalamaid ehitisi.
Ette nähti ka seiu püüdnud laanetorni ehitamine, millele
kavatseti ristitada punktiiser. ~~Laanetorni~~ Väna viilutornike
tuli barokkstiilis ümber kujundada. Seiuine kellatorn pla-
nitseti madalamaks teha. Samuti oli kavas madalamaks ehi-
tada kiriku lõunaküljel asuvad kapid ning nende aknad
kinu määrida.⁸⁰ Üldiselt oli plaanis tunda ~~baroki~~ ^{baroki} mõ-
jund, milline arhitektuuris suund lakka Rootsi luina
XVII sajandi keskpaiku, muutudes otsekui amutlikuks arhitek-
tuuriks eeskätt arhitektide Jean De la Vallie ja Nikodemus Tes-
sin-vanema tööde mõjul. See suund levis ka fortifikatsioon-

78 R. Winkler, Der Brand der Doms..., lk. 11

79 S. Karling, Zur Baugeschichte..., lk. 240

80 Samas

riikhoitseride seas, kes seda Besti linnadeski puurutasid. Eriti oli sellis osas tegev P. von Essen, kes on valustanud paljude Bestis asuvate hoonete projektid. S. Karlingi arvates on ta esalenud ka Toomkiriku uue elitusprojekti koostamisel ning Toompea kommandandina 1687-1699. a. ka kirikuehituse projektand.⁸¹ Ent ~~Barock~~ ei kujunenud kiriku taastamisel siiski nõudnuvaks - S. Karlingi arvamusst nõõda seetõttu, et projekti tegelikukes elluviijaks oli vana koolkonna ehitusmeister - juba mainitud Daniel Bickel, kelle eriliseks spetsialiseeruseks olid toomelitsid (ta on ehitanud ka kellatorni Tallinna linnuses ning Põlavainu kiriku torni). S. Karling paneb talle siiski ka Toomkiriku lõunafassaadi projekteerimise laenuidust ning leiab, et Bickeli poolt tehtud tööga on seletatav ka siluatoorkaav vana ja uue segunenud ümberehitusprojekti elluviimisel.⁸²

Riik ei võtnud taastamistöödest erialgu otsest osa. Fluuselt tehti algused hädalaabitööd kiriku endal ning riivitelkonnalt ja korjandustest laekunud vahenditega. 1687. a. eraldati Toomkiriku parandamiseks küll 469 hõbetaalrit, mis aga 1688. aastal jälle tagasi tuli maksta.⁸³ 1688. a. eraldati kirikule 1321 $\frac{1}{2}$ hõbetaalrit, mis tuli koos eluüsel aastal antud summaga järguüsel aastal tagastada.⁸⁴ Fluuselt loobus aga riik nende summade, saamisi ka 1689. a. eraldatud summade sissenõudmisest, ning alates 1689. aastast on Toomkirikule ehitustöödeks hakatud suuremaid summasid eraldama - peamiselt kirikumõisate rendist, krundi- ja trahvirahadest.

81 S. Karling, *Zur Baugeschichte...*, lk. 243

82 samaa, lk. 244

83 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 805, l. 187, 217, 46

84 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 829, l. 199-200, 237, 661

jus.⁹⁴ Edaspidi on naksu pastoraadi kordumalt katuseid ning ahje parandatud.

Rootsi pastoraadis lammutati 1691. aastal vanad, tules rikutud müürid, kasutamiskõlblikud kivid koguti kokku. Kaevati uus vundamendikraav,⁹⁵ kiriku eestseisu volimus lüügi müürsepp Johann Georg Sübederiga pastoraadi ülesehitamiseks. Müürid valmisidki, valumüürid müüre kõrgendati veel samal aastal 2 künura võra, iluselt pandi ka katuse.⁹⁶ Ruuepad teigid rüetõid, ehitati ahje.⁹⁷ Samal aastal kolis pastoraati rootsi pastor A. Ruth, kes seni oli elanud piiskoplas. 1692. a. ehitati ka rootsi pastoraadis tall, tollakuur ning õuemüür.⁹⁸ 1694. a. ehitati valuis nn. õppetuba (Studier Stube, Studir Kammer) koos kowabruuniga, poolildi valuis saunaruum ehitati ümber eluruumiks.⁹⁹ Ka rootsi pastoraadis on edaspidi veid la-
gunevaid katuseid ning müüre kohendatud.

Töönikooli ehitus võeti tõsisemalt kätte 1690. aastal. Selleni aastast pärineb ka koolimaja plaan,¹⁰⁰ mille kohaselt Töönikooli uus hoone pidi ehitatama kivist, kahekorruselisena. Ehitustööd pehatas müürsepp Anders Mädleri lese Gertunde Handwichi sell Peter Jonas,¹⁰¹ kes iluselt selleks otstarbeks oli Saksamaalt Tallinna tulnud.¹⁰² 1690. a. ehitati õue-
müür kooli ning piiskopla vahle ning jäteti alustada ka ehitusega.¹⁰³ Järguvisel aastal on kaevatud kelder ning koo-
lineaja ehitus lõpule viidud.¹⁰⁴ 1692. aastal on veel katust

1694	ENSV	RAKA,	f. 1, n. 2,	sü. 853,	l. 1123
95	ENSV	RAKA,	f. 1, n. 2,	sü. 839,	l. 1451-1452
96	ENSV	RAKA,	f. 1, n. 2,	sü. 839,	l. 1452
97	ENSV	RAKA,	f. 1, n. 2,	sü. 839,	l. 1460, 1462
98	ENSV	RAKA,	f. 1, n. 2,	sü. 843,	l. 1349
99	ENSV	RAKA,	f. 1, n. 2,	sü. 853,	l. 1117
100	ENSV	RAKA,	f. 1, n. 2,	sü. 837,	l. 1042
101	ENSV	RAKA,	f. 1, n. 2,	sü. 837,	l. 1043
102	ENSV	RAKA,	f. 1, n. 2,	sü. 836,	l. 1007
103	ENSV	RAKA,	f. 1, n. 2,	sü. 836,	l. 1007
104	ENSV	RAKA,	f. 1, n. 2,	sü. 839,	l. 1441

kohendatud, ehitatud 2 talli ja tollakuuri ning tehtud sisetööd, saamuti jätkatud õuenüüri ehitamist.¹⁰⁵ Sisetööd, katuste parandamine ning õuenüüride ehitamine on edaspidi jätkunud.

1695. aastal alustati orgaunisti ja köstri majade ehitust. Nimeetatud aastal veeti kohale vappelikud ehitusmaterjalid ja tähistati koone ankoht.¹⁰⁶ saamuti puhastati ehitusplatsi.¹⁰⁷ 1696. a. kaevati vundamundikraav ja alustati müüritöödega.¹⁰⁸ 1697. a. lõpetati vundamundikraavide kaevamine, kaevati keldrid ning viidi lõpule müüritööd, saamuti tehti vappelikud puusepatööd ning hakati maju osustama.¹⁰⁹ 1699. a. on majade juurde (köstri elamu on vahemaal lätunud künka ökonoomi valdusse) ehitatud ka tall ning tollakuur, saamuti ehitatud õuenüüre ja -väravaid.¹¹⁰

Kirikus endas on 1689. aastal puuseppmeister Bickel koos sellidega valmistanud katuseääre ning tugipiirkond katnud puuduga,¹¹¹ et neile oleks võimalik vaske liida. Müürsepsellid on parandanud müüre, tugipiirkonda ning väikest viirustorni.¹¹² 1690. a. parandati kellatooli,¹¹³ müürsepad on väljaspoolt kooriremmi ning künka põryakiilge, eriti tugipiirkonda, parandanud, lubjanud ja valgendanud.¹¹⁴ Sejäl on puusepad pildad laudadega kestunud.¹¹⁵ Kirikus on ~~valmistatud~~ valmistatud rüütingist kantsli kätipuu (Cantzelaru)¹¹⁶

- 105 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 843, l. 1339-1344
- 106 R. Winkler, Die Brand des Doms, lk. 12
- 107 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 853, l. 1203
- 108 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 856, l. 824p. - 825
- 109 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 858, l. 808p. - 814
- 110 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 864, l. 1793-1798
- 111 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 832, l. 785
- 112 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 832, l. 786
- 113 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 836, l. 998
- 114 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 836, l. 998
- 115 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 836, l. 1000
- 116 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 837, l. 1032

Peale Toomkiriku taastati ka teles hävinud püskoplat, rootsi ja saksa pastoraate ning Toomkooli, saamuti tehti 1689. a. remonttööd köstri elupaigas.⁸⁵ Püskopla taastamisega ol- di 1688. aastaks jõutud rirkougele, et selle alumise korru- se ühel poolel võis elada. Kuna püskop ise Stockholmis viibis, kasutas neid ruume rootsi pastoraadi valvurimise pastor a. Ruth.⁸⁶ 1689. a. on valminud ka teine korrus ning ehitatud treppe püs.⁸⁷ Järgmisel aastal on müüri- ja puusepatööd tehtud juba peamiselt püskopla suel, kuhu on ehitatud tall ja tollakuur, aga ka püskoplahoone keldris.⁸⁸ Järgnevat aas- tal on püskoplas tehtud tööd küllaltki väheses tehtusega, peamiselt on parandatud lagunenud katuseid ning 1694. aastal eelisel talvel sisselangevud keldrilag.⁸⁹ Saamuti on 1694. a. tehtud töid püskopi aiamajas Toompea all⁹⁰ ning 1698. a. tarastatud koppel linnuse lähedal Toompea all,⁹¹ mida on püstitatud järgmisel aastal.⁹²

Saksa pastoraadi's olid ajaks, mil rüü- lakkas Toom- kiriku ehitamisest aktiivsemalt osa võtma, poliitised tööd lõpetatud. 1690. a. ehitati pastoraadi suele talli, tehti su- märe.⁹² Kui 1691. a. oli parandatud sisselangevud katust, kolis pastoraati saksa pastor Blankenhagen, kes teelikah- just saadik oli elutsemud bliviste koguduse kaluistul an- nud mehakers.⁹³ 1694. a. on tallikatus kaetud katusekividega

85 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 832, l. 791

86 R. Winkler, Der Brand des Doms ... , lk. 11.

87 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 832, l. 777, 779

88 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 836, l. 1001

89 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 853, l. 1112

90 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 853, l. 1128

91 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 861, l. 1225-1226, si. 864, l. 1302

92 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 836, l. 1006

93 R. Winkler, Der Brand des Doms ... , lk. 11

1691. aastal lasti kindralkubermangu valituse ning kiriku eeskirjuse vahel peetud läbirääkimuste tulemusel valmistada ajanditaja (Schlag-Uhr), "kuna eriti Toompeal ei saa keegi (muudu) öeti teada, mis kell on." Ajanditaja tuli paigutada "väikesse kirikutorni", iluselt ning väikesse viltutorni.¹¹⁷ Samal aastal pandigi kell üles. 1692. a. on müürsepad parendustööd jätkeanud, vasksepad on alustanud kiukukatusse katust vasega, saunati on katust parandatud ning kooriruumi lage värvitud.¹¹⁸ Seltselt on sel aastal vasega kaetud väikesse viltutorni katus.¹¹⁹ 1693. a. kateld puusepad ning vasksepad käärkambri katus,¹²⁰ müürsepad ehitasid suuruüri.¹²¹ Järguul aastal on suuruüri ehitatud kiriku tornaküljel ning sellele väravaportaalid tehtud, müürsepad on töötanud ka kiriku eeskopas ning käärkambis, valmistanud teppi koonstooriumiremmid jms. Puusepad on jätkeanud katusepanekut.¹²² Kirikusse on nuretsatud puurdi pinke ning hangitud krestifiks ja 2 maali, milleid on maalinud meister dorentz Buchanow¹²³, saunati altarikahted jm. sisetuot.¹²⁴ Saunati on kuper Christian Ackermanult tellitud altar.¹²⁴ 1695. a. on kiriku peasissekäigu kohale ehitatud kiriku raamatukogu ruum, puurportaal on kaunistatud Märjamaa marmoriga jms.¹²⁵ Sama aasta mais on kindralkuberner A. J. de la Gardie ning kirutellkonna kunstniku, portreemaalija (counterfeiter) E. W. Londiceri vahel sõlmutud leping altariplattide valmistata-

- 117 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 839, l. 1466
118 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 843, l. 1345-1347
119 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 844, l. 1058
120 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 846, l. 1133
121 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 846, l. 1129
122 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 853, l. 1097, 1101
123 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 853, l. 1102-1105
124 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 853, l. 1106
125 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 853, l. 1191

miseks.¹²⁷ 1696. a. on valminud altar.¹²⁸ Oletatakse, et selle
põhisekivi on valmistanud Rootsi puhtu arhitekt, Nikode-
mus Tessin-noorem.¹²⁹ 1696. a. on uuesti ümberitud kiriku es-
kõpas sisse langenud kõle ning väinustletud raamatukogu
ning konsistooriumi ruumid. Jätkatud on katuse ehitamist.¹³⁰
1696. aastat loetakse ka kiriku taastamistööde lõpuluureise
aastaks, kuna suuremaid ehitustöid ei jõutud enne Põhja-
sõda enam ette võtta.

1694-1695. aastal viibis Toonkiriku ökonoom Johann Ja-
cob Richter Stockholmis, kus ta taotles kirigi poolt kirikule eral-
datavate summade suurendamist. Sel esmärgil viitas ta num-
de ettepanekute hulgas ka plaani viljakaupmeeste (nii koha-
like kui ka laenuike) maksustamiseks iga müüdüd säilitise
pealt vältise maksmisega kirikule heaks, kuna Toonkiriku torn
olevat kasulik merevärgina. See ettepanek liitati kuningaga re-
solutsiooniga siiski tagasi - Toonkiriku tornist polvat sugugi
rohkeem kasu kui ükskõik millest teisest Tallinna tornist.¹³¹

1697-1699. a. on Toonkiriku õuel ehitatud müüre, sa-
amuti on kirikus korrastatud laudu ning pandud uusi laua-
plaate.¹³² Põhiseja puhkemisel lakkas ehitustegemis täielikult.
Ümberehitusprojektist jäi enamusele võimata. Ehitamata
jäi läänetorn, samuti planeeritud puurdeehitused. Valmis
püsti ehitada vaid edelakabeli kuppelkatuse ning väikese ori-
litorni barokk-kivover.¹³²

¹²⁷ Lepingu tekst vt. W. Neumann, Ernst Wilhelm Koudbeer..., lk. 13-15

¹²⁸ ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 856, l. 817, 819.

¹²⁹ V. Raam, Toonkirik..., lk. 31

¹³⁰ ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 856, l. 817, 818p.

¹³¹ S. Karling, Zu Baugeschichte..., lk. 24, ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 857, l. 388p.

¹³² V. Raam, Toonkirik..., lk. 26.

Riigi poolt 1687-1699.a. Toonukiriku ehitisteks kulutatud summad jagunevad üheksate aastate kaupa küllaltki ebaregulaarselt (vt. tabel 1). Suurimad summad on kulutatud 1691.aastal - 8568 $\frac{1}{2}$ hõbetaabit, küllaltki suured on kulutatud ka 1694. ja 1697. aastal - vastavalt 3738 $\frac{1}{2}$ ning 5667 hõbetaabit, ülejäänud aastail on see summa olnud 1650-2700 hõbetaabit, vägja arvatud 1687. ja 1693.a., mil on kulutatud alla 1000 hõb. 1691.a. suured kulutused on tingitud sel aastal toimunud suuremahulistest ehitistöödest - valmisid rootsi ja saksa pastoraadid ning Toonukool, samuti kulutati suurem summa vase laukimiseks Rootsis. Üldse on teie 1689-1699.a. kulutanud Toonukiriku ehitistöödeks 36 027 $\frac{1}{2}$ hõbetaabit, kogu käesolevas töös vaadeldud perioodi ees võib neid kulutusi hinnata u. 40 000 hõbetaabile.

Toonuhospital e. Tooupea haiglas (Hospital für Armen) asutati kohalikul ühiskonnalt ning Rootsi riigirahastusest 1652-1665.a. kogutud annetustega, 1652.a. septembris kirjutas Rootsi kuninganna Christina alla donatsioonile, millega asutatavale hospitalile määrati "igaveseks omanduseks" järveküla ülemiste perve ääres. H. Gustavsoni andmeil peidi hospital tegelikult kristerina juba 1655. aastal.¹³³ Toonuhospital asus Tonismäe läheduses, praeguste Kevade ja Adamsoni tänavate Tooupea-poolisel nurgal. 1705.a. muudeti ta ajutiselt garnisonihaiglaks, 1710. aastal ta lävis Tallinna esilinnaale rahapõletamisel rootslaste poolt.¹³⁴ Käesolevas töös vaadeldaval perioodil on ka riigi ülalpidamisel olvas

133 H. Gustavson, Meditsiinist..., lk. 165-167

134 Saunas, lk. 167-168.

Toomhospidalis mõningaid ehitus- ja remontoide tehtud. 1689. aastal on hangitud ehitusmaterjale ning ehitatud hospitalile uus hoone¹³⁵, mille vastavalt Toomkiriku ökonoom Griesingeri (Toomkiriku ökonoom oli ka vaistemaja ökonoomiks) ja D. Bickeli vahel sõlmitud lepingule viimane palkidest püstitas¹³⁶. Hoones on tehtud ka seetöid ning laotud ahje, nii et arvatavasti võeti uus hoone juba samal aastal kasutusse. 1690. aastal on hospitalis peamiselt keldreid ja kournaid ehitatud.¹³⁷ 1698. a. on lagunenud sauna asemele ehitatud uus, saunuti on tehtud uus väkav.¹³⁸ 1699. a. on sisselange-
nud kaevu asemele ehitatud uus, saunuti on väkava kohale lastud uus pilt maalida.¹³⁹

Toomhospidalis ehitustöödeks kulutatud summad on olnud väikesed. Minutamisvärdsed on kulutused olnud vaid 1689. aastal - 654 hõbetaabrit.

Käesoleva peatüki kokkuvõtteks võib märkida järgmist: Rõõgi peatähelpanu oli Tallinnas pööratud kindlustuste moderniseerimisele - bastionide süsteemi rajamisele. Selleks on kulutatud ka enamus riiklikeks ehitus- ja kindlustustöödeks antud vahendest. Kui kulutuste üldsummat 1680-1699. a. võib hinnata u. 430 000 hõbetaabrite, siis kaitseotstarbeliste ehituste rajamiseks on sellest kulutatud u. 4/5 (350 000 - 360 000 hõr.). Siiski ei jõudnud Rõõgi viie Tallinnat enne Põhja sõda ulatuslikult kindlustada. 1686. a.

135 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 832, l. 858

136 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 832, l. 868

137 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 836, l. 1049-1063

138 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 861, l. 1245

139 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 864, l. 1828-1830

suurejoonelisest ehituskavast jäi enamuse elku viimata-
eeskätt Tallinna linnakodanike tegelikele või teeseldud
majandusliku kehuse tõttu.

Peale kindlustustööde teostati riigi kulul ehitus- ja
remonttöid oma sojalise tähtsuse kaotanud Tallinna
linnuses. Riik võttis osa ka Toomkiriku taastamisest
peale 1684. a. suur tulekahju. Võrreldes kindlustusele
kulutati määratud objektidele siiski suhteliselt väikesi
summasid.

Suurem osa kulestustest - ligikaudu $\frac{2}{3}$ (u. 300 000
kõbeaabit) on riiklikele ehitus- ja kindlustustöödele teh-
tud 1690-ndatel aastatel. Huvitult on see seotud reduktsiooni
(lõppes Eestimaa peamises osas 1689. a.) tulemusena toi-
munud rahamajanduse kasvuni ning riigi tulude suu-
renemisega, mis võimaldas ette võtta ulatuslikke töid.

II peatükk.

Riiklikeks ehitus- ja kindlustustöödeks
hangitud materjalid, nende päritolu
ja hankijad.

Riiklikeks ehitus- ja kindlustustöödeks, nagu
muudekski ehitustöödeks Tallinnas tuli teatav osa
materjalidest hankida väljastpoolt Bestimaa mandri-
osa, kuna Bestimaal neid ei toodetud. Sellisteks ma-
terjalideks olid eeskätt metallid, metalltooted (naelad,
raudplaadid jms.), katusekiivid, nr. soome ja rootsi-
tellised, hollandi klinkerkiivid, aga ka ^{mõned liiki} ~~mitmed~~ rauad ning
metalltööriistad. Neid materjale osteti otseselt Tallinna
sadamast laevnikelt (kuna riik võis kasutada oma
elivõrgust materjalide osteks vahetult nriijalt, nrii-
nes mõnda Tallinna kaupmeeste privileegidest), aga ka
Tallinna kaupmeestelt, kes neid materjale ostsid laevnikelt
või lasid kohale toimetada oma meretagusel kau-
bandispartneritel, ning neid vajaduse korral ka riigile
edasi müüsid. Seetõttu polegi alati võimalik kindlaks
teha materjalide tegelikku päritolu ning käesolevas töös
ongi lähtutud nende materjalide riigile nriijate pä-
ritolust.

II 1. Läänikelt ja väljapoolt Tallinnat pärinvalt kaupmeestelt ostetud materjalid.

Väljapoolt Tallinnat ning Teema majanduslikku tagamaad maubril on ehitus- ja kindlustustöödeks materjale ning tööriistu hangitud diiibekist, Rootsit, Soomeist ning Hiinamaalt. Suuresti on ehitus- ja kindlustustöödele saadetud sõdurite riietamiseks ostetud vene päritoluga püüdat villast riiet (wallmar). Kõrgi otseselt väljapoolt Bestimaa mandriosa ostetud materjalide osatähtsust riietamiseks ehitus- ja kindlustustöödeks hangitud materjalide hulgas on raske määrata, kuna kea aastate ees puuduvad üldasjalikud andmed tehtud kulutuste kohta (vt. sissejuhatust). Samad raskused esinevad ka üksikute paikkondadest hangitud materjalide osakaalu määramisel. Siiski on olemasolevate allikandmete alusel võimalik teatud üldistusi teha.

Kindlustustöödel kasutati väljapoolt Bestimaa mandriosa ostetud materjale suhteliselt vähe, kuna üldkindlustuste rajamiseks vajati eeskätt kohalikke n-ö. lihtsamaid ehitusmaterjale - kivie, lüppa, palke jms. Väljapoolt Tallinnat ning Teema mandritagamaad ostetud materjalide hulgas moodustab suure osa vene kaupmeestelt ostetud villane riiet. Nii on 1687. a. fortifikatsioonikamast otseselt väljapoolt ostetud ehitusmaterjalide eest makstud 143 $\frac{2}{3}$ hobetaabrit, villase riiete eest vene kaupmeestele 200 hobetaabrit; 1688. a. ehitusmaterjalide eest 118 $\frac{1}{3}$ hlr., riiete eest 647 $\frac{1}{3}$ hlr., 1690. a. vastavalt 184 $\frac{2}{3}$ ning 422 $\frac{2}{3}$ hlr.

Siski pole otseselt muundist paikkondadest ostetud materjalide osatähtsus, nagu juba öeldud, eriti suur. Arvestatuna koos sellega, on otseselt väljapoolest Eestimaa mandriosa ostetud materjalide eest makstud summade osakaal kõrgist fortifikatsioonikassa kulutustest materjalide hankimiseks 1685. ning 1687. aastal alla 8%, 1688. ning 1690. a. - 12-14%, 1691. ja 1693. a. u. 23%. Erandiks on niin 1694. a. - 31,6%, eeskätt seetõttu, et suur osa materjalidest - 452 hobetööri väärtuses - osteti komandandimeja jt. niuldkindlustustega mitte sootud elistate tarbeks. Üldiselt on 1685-1696. a. aastatel, millede kohta on olemas üksikajalinnud allikandmed, kindlustusehitiste jaoks ostetud materjale 38 895 hobetööri eest (sisa hulka on arvaatud ka 1000 htr., mille eest 1693. a. osteti komandandimeja vundament)⁴, sellest on 6808 $\frac{1}{2}$ htr. e. 17,5% kulutatud väljapoolest Tallinnast ja selle rajanduslikku tagamaad mandril päinevalt laenukelt ja kaupmeestelt materjalide ostuiseks (sellest omakorda on 2401 htr. eest ostetud sõdurite riivamiseks vajalikku "wallmarit" ning kingi.

Muudel ehitistel on taoliste materjalide osatähtsus üksikuid aastaid olnud äsna suur - eriti aastad, mil ehitustööde maht on olnud suhteliselt väike ning seetõttu pole kohaliku päritoluga materjale suuremates kogustes ostetud. Nii on Toomkiuku ehitistele 1692. a. ostetud materjalide hulgas taoliste materjalide osa väärtuseliselt 59%, 1696. a. - 44,5%, 1699. a. - 44,2%. Seevastu pole 1689, 1693. ja 1698. a. taolisi materjale üldiselt ostetud (või vähemalt nende eest makstud). 1689-1699. a. Toomkiuku ehitistele materjalide ostuks tehtud kulutustest

⁴ ENSU RAKA, f. 1, n. 2, sü. 919, l. 154.

-10 533 hkr. - moodustab ulgjaspoelt eestimaa mandriosa päriuvaitt laevnikelt ja kaupmeestelt ostetud materjalide maksumus 2820 hkr. e. u. 27%.

Sama võib öelda ka Tallinna linnuse ehitus- ja remonttööde kohta, kus see näitaja on 1682.a. koguni 73%, 1685.a. - 67%, 1680-1699.a. keskmiselt u. 35%.

Aastail, milliste osas meil on allikandmeid kõrgide riigi ehitusobjektidele tehtud kulestuste kohta (1685, 1690, 1691, 1693, 1694, 1696) on otseselt "võrvalt" laevnikelt ja kaupmeestelt ostetud materjalide eest makstud summade osa üldkulutustest materjalide ostuks 17-24,3%, keskmiselt aga 21%. Seejuures on küllalt suur osatähtsus olnud riidel, "võrvalt" vahetatult ostetud ehitusmaterjalide osa on alla $\frac{1}{5}$.

Lüübekist toodi Tallinna katusekiive. Need on ostetud nii Lüübeki laevnikelt kui ka vahendajana Tallinna linnakodanikeelt. Kõik riiklikeks ehitus- ja kindlustustöödeks ostetud katusekiivid on Lüübeki päritoluga. Need Tallinnas müüvad laevnikest märgitakse allikastihedainuini Marthen Klinckmannit, kellelt on 1685.a. ostetud 4000, 1688.a. - 2000, 1691.a. - 15350, 1693.a. - 9450, 1694.a. - 4300, 1696.a. - 8000, 1697.a. - 5300 ja 1699.a. - 8000 katusekiivi², samuti Jürgen Asmus-vanemat, Jürgen Asmus-nooremalt, Asmus Asmuot, Asmus bldenborgi jt. laevnikke. 1691.a. on Toomkiriku vajadusteks Jürgen Asmus-nooremalt ostetud katusekiivide puhul märgitud, et kuna need kiivid on ostetud sügisel,

2 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 823, l. 1329, sü. 842, l. 771 p., sü. 918, l. 105, sü. 857, l. 650, 685, sü. 857, l. 325-326 p., sü. 858, l. 800, sü. 864, l. 1772.

on nende iga tehande eest taland maksta tavalise Gspeet-
siesriigistaabri asemel 10.³ Fluuselt on sadapuhku kõrgemat
hinda nõutud riigisese laevavõiduga kaasneva riski tõttu.

Lüübeki katusekive on kasutatud peamiselt Tallinna
linnuse ning Toomkirikule ehitus- ja remon töödel. Tallin-
na linnusele 1680-1699. a. ostetud materjale hulgas moodus-
tavad lüübeki katusekivid maksimuselt üle 40%, skatard,
milliste osas on andmeid kõrgi ehitusobjektide kohta, on see
osa keskmiselt 23,5%.

Rootsist osteti peamiselt metalle, naelu, tööriistu,
aga ka telliseid ja laudu. Ka rootsi päritoluga materjale on
suurel hulgal ostetud vahendajalt - Tallinna kaupmees-
telt. Etseelt Rootsi on riiklikeks ehitus- ja kindlustustöödeks
metalle ja naelu ostetud peamiselt Stokholmi kaupmeeskonnalt,
enamasti Anders Bergilt (Bärghilt). 1690-1696. a. on talt teada-
olevat andmeid ostetud: 1690. a. - linnusele 6500 5-tollist naela,
9000 suurnaela (herrspijk), 13500 latinaela - kokku 109 $\frac{1}{3}$ htr.
eest,⁴ kindlustusehitistele 12000 poollatinaela 38 htr. eest⁵, 1691. a.
kindlustusehitistele 8000 poollatinaela, 9000 topeltlati - e. suurnaela,
18000 tavalist lati - v. katusenaela, 30 kiwest - kokku 104 $\frac{2}{3}$ htr.
eest⁶, 1692. a. 4 $\frac{1}{2}$ laevanaela lattaunda ning metalltööriistu, saanu-
ti 5000 7-tollist naela ning 60 raudplaati - kokku 267 $\frac{1}{3}$ htr.
eest⁷, Toomkirikule 6 rulli traati 6 $\frac{1}{2}$ htr. eest⁸, 1693. a. kindlustus-
ehitistele 3 laevanaela lattaunda ning 20 leevikat terast, saanuti
2 pütti (böcker) 10 leevikat terast ja 33000 latinaela, 10000

3 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 839, l. 1456

4 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 836, l.

5 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 917, l. 110-111

6 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 918, l. 79, 95-96.

7 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 844, l. 765, 771.

8 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 843, l. 983.

suurnaala, 9000 katuseaala, 5000 5-tollist naala - kokku 276
 htkr. eest⁹, 1694. a. linnusele 7000 5-tollist naala, 18500 suurnaala,
 16000 väikest latinaala - $127\frac{2}{3}$ htkr. eest,¹⁰ 1695. a. linnusele 27200
 suurnaala ja 16800 "väikesemat suurnaala" $155\frac{2}{3}$ htkr. eest,¹¹
 Toonkirikule 550 latinaala, 17500 suurnaala, 250 katuse -, 3000
 pörandanaala, 6000 topeltlukuanaala, 48 1-ööist, 20 $\frac{1}{5}$ -ööist naala
 $78\frac{1}{2}$ htkr. eest,¹² 1696. a. kindlustusehitistele 2 laevanaala nauda, $\frac{1}{2}$ lae-
 vanaala tina, 2 pütti terast, 5500 5-tollist -, 4000 katuseaala,
 15000 muud naala (ilmselt latinaala), 60 kirvest - $254\frac{2}{3}$ htkr.
 eest.¹³ Kokku on Anders Bergilt materjale ostetud $1418\frac{1}{3}$ htkr. eest. 1680-
 1699. a. on teadaolevalt andunud vahetult Rootsi materjale oste-
 tud $3520\frac{1}{2}$ htkr. eest, millest A. Bergilt ostetud materjalide väärtus
 moodustab 40%. Metalle, naalu jms. on ostetud ka vahetult
 Stokholmi kaupmeestelt - Anders Larsson Bankilt, Erik Bergilt,
 Måns Cnitzsonilt jt. Kogu Toonkiriku ehitusel kasutatud naad
 on ilmselt Rootsi päritoluga, eut see on suurelt osalt ostetud
 Tallinna kaupmeeste vahendusel.

Telliste ja laudade osa Rootsi-st otseselt ostetud mater-
 jalide hulgas on väikesen, ehkki üksikuid aastail on olnud
 küllalt suuri saadetisi. Laudu on ostetud peamiselt Glärnö-
 sandi (Glörnesund) ja Söderhamni laevnikelt ning kaupmees-
 telt. Nii on 1685. a. kindlustustööde tarbeks ostetud 31 tosinat
 saelauda Söderhamni laevnikult Hans Olufsson Krookilt.¹⁴
 1687. a. on samalt laevnikult ostetud veel 34 tosinat saelaudu,¹⁵
 1688. a. 40 tosinat pörandalaudu ja 24 tosinat topeltsaelaudu.¹⁶

- 9 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, s. 919, p. 72, 93, 103
 10 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, s. 851, l. 649
 11 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, s. 856, l. 533
 12 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, s. 853, l. 1189
 13 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, s. 921, l. 80
 14 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, s. 912, l. 93-94
 15 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, s. 913, l. 74
 16 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, s. 916, l. 80

1689. a. on linnusele ostetud 16 tosinat saelaudu ning 20 tosinat topeltsaelaudu Söderhamni kodanikeelt Erdmanilt.¹⁷ 1690. a. osteti kindlustustöödeks Söderhamni laevnikelt Petter Perssonilt 42 tosinat saelaudu ja 10 tosinat topeltsaelaudu,¹⁸ 1691. a. Söderhamni laevnikelt Hans Bluffsou Wrookilt ja bluf Buksou Biörkilt kokku 42 tosinat saelaudu ning 100 tosinat topeltsaelaudu, Biörkilt ka 12 laevanaela lattrauda.¹⁹ 1689. a. müüs Hårnösandi kodanik Nils Jönsson Blanck Tallinna linnuse vajadusteks 180 tosinat laudu,²⁰ järguvel aastal osteti linnusele 125 tosinat saelaudu ning 80 tosinat topeltsaelaudu Hårnösandi laevnikelt Anders Johansson Wallinilt.²¹ 1689. a. osteti linnusele Rootsiist Daniel Hammarilt 11 000 tellist²², 1692. a. 2000 tellist Stockholmist laevnikelt Johan Brichssonilt.²³ 1690. a. on bjamaalt Hendrik Classonilt ostetud 4 säilitist 4 tündrit lüpsja Toonkiri-ku tarbeks, Kusselt oirustustöödeks.²⁴ Rohkem ei ole bjamaalt ostetud materjale allikais siiski mainitud.

Rootsist kaugitud materjalide maksumus moodustab kõigile ehitusobjektidele otseselt "võõrailt" ostetud materjalide maksumusest teadaolevat andust keskmiselt 29%.

Soomega olid Eesti põhjaranniku elanikel juba muistasajal väljakujunenud kaubandussidemed. XVI sajandil võts Soomeet koguni pidada Tallinna majanduslikuks tagamaaks, XVII sajandil olekord muutus. Eest siiski kandi Tallinna kaubandus Soomega XVII sajandil täiel määral lo-

- 17 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 834, l. 750.
- 18 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 917, l. 94-95.
- 19 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 918, l. 83-84, 90-91.
- 20 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 834, l. 753.
- 21 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 836, l. 461.
- 22 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 834, l. 807.
- 23 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 844, l. 779.
- 24 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, sü. 837, l. 1093.

kaalkaubanduse tseloormu. Soome suurimad kaubalinnad - Viiburi ja Turu - polnud eriti huvitatud Tallinnaga kauplemisest, Tallinna tähtsainaks kaubanduspiirkonnaks Soomes olid soome lahe saared ja kannik Viiburist Turuni, sealseks kaubanduspartneriiks peamiselt kalurid ja talupojad, vähemal määral linlased.²⁵ Soome kaunatelpojad ning kalurid neitsid, vaatamata linnade pretensioonidele, kaitsesid oma õigust Tallinnaga otseselt kaubelda. 1657. a. otsusega andis Rootsi valitsus kõrga-Soome kannikuale elanikele kaubatee Tallinna loplikult vabaks.²⁶ Samal aastal said viikilinnad Põlvo ja Tammsaari tagasi õiguse kaubelda Tallinnaga, millest õiguse Rootsi valitsus neilt eluvalt suurkaubalinnaks kujundatava Helsingi huvides oli võtnud.²⁷

Tallinna kaubandus Soome lounaranniku linlaste, talupoegade ning kaluritega on olnud isna elav, kujuvõrre aktiivsemaks pooleks on olnud soomlased. Mitmed Tallinna kaupmehed on soomlastega olnud regulaarsed kaubandused ning nad on ka ise Soomes tegutsenud. Tallinna linn püüdis soomlaste kauplemist linnas ning sadamas hoida kõva kontrolli all, et takistada kauplemist mittekodanikega. 1679. a. kauplemiskorraldusega lubati soomlastel Tallinna toodud tarbeaineid müüa ainult linnakodanikkudele nende koduseks vajapidamiseks.²⁸ Siiski oli aadel juba 1662. a. saanud õiguse soomlastelt oma tarbeks sisseoste teha.²⁹ Eriti kiirgiti oli, nagu juba mainitud, võimalus linnast poolt kehtestatud kaubanduskiirustest oma huvides mööda minna. Nii ongi õige tihti elu- ja lindlustustöödiks vajalikke materjale otseselt soomlastelt ostetud. Neilt osteti

25 A. Soom, Der Handel Rewals ..., lk. 58

26 samas, lk. 63

27 samas, lk. 70

28 G. Linn, Helsingin historia ..., Ajalooline Aikiri 1/1929, lk. 5

peamusebt laudu, aga ka telliseid, tõeva juu. Need matryale on
loodud Põuoo linnast ning selle ümbrusest, saamuti Helsingist.
Müüjaks on olnud nii soome talupojad kui ka mainitud
linnade kodanikud.

Peamisteks laudade müüjaks olid Põuoo (Borgå) ja
selle ümbruse elanikud. Nii on 1682.a. linnusele ostetud por-
woodlaselt Anders Glopssoult 50 tõsinat põrandalaudu ja 500
katuselauda, 1683.a. 120 katuselauda, 1684.a. 30 tõsinat põranda-
laudu, 1685.a. 50 tõsinat põrandalaudu;²⁹ Nils Brichssoult 1683.a.
6 tõsinat, 1685.a. 44 tõsinat põrandalaudu,³⁰ Matz Eucksoult ja
Matz Sigfredssonilt Põuoo kihelkonnast on 1687.a. linnusele
ostetud 12 tõsinat põrandalaudu³¹, viimaselt 1685.a. kindlus-
tustöödeks 1400 katuselauda ja 12 tõsinat põrandalaudu.³² Samuel
caotal on kindlustustöödeks ostetud ka 16 tõsinat põrandalaudu
ning 750 katuselauda porwoodlaselt Johan Kullbergilt³³, 1687.a.
porwoodlaselt Israel Anderssonilt ning Matthias Kullbergilt vas-
tavalb 42 tõsinat põrandalaudu ning 1100 katuselauda.³⁴ 1688.a.
osteti Põuoo laonikult Bertel Simonssonilt kindlustustöödeks
40 tõsinat põrandalaudu ning 1 tünder tõeva, linnusele 48
tõsinat põrandalaudu.³⁵ 1689.a. linnusele 76 tõsinat põrandala-
udu Pytte kihelkonna talupojadelt³⁶ 1690.a. osteti kindlustustöödeks
30 tõsinat põrandalaudu porwoodlaselt Heinrich Israelssonilt,
20 tõsinat Ewert Jacobssonilt, 400 katuselauda ja 1 tünder tõeva
Erik Anderssonilt³⁷, 1691.a. 30 tõsinat põrandalaudu Ewert Hansso-
nilt, 500 katuselauda ning 20 tõsinat põrandalaudu Hans Jo-

29 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 823, e. 1741-1742, 1767, 1789, 1811.
30 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 823, e. 1765, 1826
31 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 827, e. 928
32 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 912, e. 98
33 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 912, e. 704
34 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 913, e. 69-70, 79
35 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 916, e. 82-83, st. 831, e. 620
36 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 834, e. 748-749
37 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 917, e. 89-91, 96.

kanssonilt³⁸, 1692. a. linnusele 40 tosinat hõvellaudu ning 10 tosinat katuselaudu Pytte talupoegadelt³⁹, 1693. a. sama kihelkonna lauanikult Bwart Jakobssonilt kindlustustöödeks 50 tosinat põrandalaudu, 50 tosinat saelaudu, 20 tosinat tepeltsaelaudu, 1500 katuselauda⁴⁰, Poroo kihelkonna lauanikult Michel Matzsonilt linnusele 14 tosinat saelauda⁴¹ jne. jne.

1687. a. osteti linnusele helsinglaselt Gabriel Blofssonilt 4 tosinat saelaudu, 4 tosinat põrandalaudu ning 600 tellist⁴², 1688. a. helsinglaselt Johan Burtzilt 1000 tellist ning 8 tosinat põrandalauda⁴³. 1696. a. on soome talupoegadelt ostetud 3200 tellist⁴⁴, 1699. a. lauanik Feraril Nilssonilt 5700 tellist⁴⁵. 1691. a. on Roomast toodud 55 deeri palatseid⁴⁶. Motuul puhul on materjalide müüjatena määratud soome talupoegi, nende päritolu lähemalt määratamata.

Soome linlastelt ning talupoegadelt ostetud materjalide osatähtsus on kõrgest otseselt võlga poolt Eesti maa maandriosa ostetud materjalidest oluud võrdlusekselt u. 13,4%.

Hiiumaal kujunes XVII sajandil võlga tootmischaru, mille saadus oli tollal hästi müüvaks kaubaks - lubjapõletamine. Duppe põletasid ning vedasid võlga nii mõned kui ka talupojad. Suurimad teinud lubjapõletamise ning lubjakaubanduse arendamisel on oluud omaaegsel rootsi ringimarsalil Jakob De la Gardiel, kes 1624. a. ostis riigilt maavalduuse Hiiumaal. Lubjapõletamine oli küllalt tulus tegevusala, kuna lubjakivi oli kerge ohukese müllakivi alt kekke saada ning metsarohkuse tõttu oli põletusmaterjali piisavalt. Sajandi keskpaiku oeti Hiiumaalt võlga

38 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 918, l. 76, 97, 102

39 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 844, l. 781-784

40 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 919, l. 91-92, 101-102

41 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 848, l. 667

42 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 827, l. 926

43 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 831, l. 617 p.

44 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 857, l. 331 p.

45 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 865, l. 709.

1300-1600 säätist leppa aastast.⁴⁶ Sajandi tsel poolal läks lubjapõletamine Hiirumaal tagasi, ent 1670-ndatel ja 1680-ndatel aastatel ulatus väljaveetava lubja kogus siiski 600-1000 säätiseni aastast. Hiirumaa lubja veeti Stockholm, Kirvi-, Eesti- ja Kuramaale ning Soome.⁴⁷

Ka Tallinna reigehitustele on käesolevas töös vaadeldaval perioodil regulaarselt lubja ostetud. A. Soom. margib Hiirumaa 1681. a. tolliregistri põhjal, et ooberst Fritz Wachtmeister on nimetatud aastal saanud fortifikatsioonihitustele Tallinna $1\frac{1}{4}$ ^{säätist} ~~kuubi~~ lubja.⁴⁸ 1682. a. on Hans Perssonilt linnusele ostetud $4\frac{1}{2}$ ^{säätist} ~~kuubi~~, 1685. a. 5 ^{säätist} ~~kuubi~~ Hiirumaa lubja⁴⁹, Jürgen Hanssonilt 1683. a. -4, 1685. a. -10, 1686. a. -2 säätist⁵⁰, 1692. a. 8 säätist Kõrdla talupojalt Matz Larssonilt⁵¹, 1692. a. 11 säätist "valget lubja" Hiirumaa talupojalt Weggewa Kikkult ja Keppo Jürriilt⁵², 1697. a. Toomkirikule 4 säätist Matz Matzsonilt⁵³ jne. Ostetud lubjakogused on siiski olnud väga väikesed, kuna Hiirumaa lubja kasutati ilmselt vaid väinustlustöödel Toomkirikus ning linnuses. Kindlustushitustele pole käesolevas töös autorile kättesaadavate allikate järgi otsustades Hiirumaa lubja ostetud. Hiirumaa lubja moodustab otseselt väljaspoolt kestima mandriosa ostetud materjalidest väärteseliselt u. 1%.

1684. a. on sõdurite riietamiseks vajalikku villant riiet ostetud 464 kiünart Hiirumaa kaupmehelt Braunsus Jacobssonilt,⁵⁴ kes aga on selle tõenäoliselt Venemaalt toonud.

46 A. Soom, Über den Küstenhandel ... , lk. 639-641.

47 samas, lk. 641-642, 648

48 samas, lk. 650

49 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 823, l. 1744, 1834.

50 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 823, l. 1768, 1812, 1917.

51 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 844, l. 1013.

52 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 848, l. 669.

53 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 859, l. 799.

54 ENSV RAKA, t. 1, n. 2, st. 819, l. 594-595.

Venemaalt on ostetud kindlustustöödel töötavate sõdurite rõivastamiseks vajalikku pänuvat villast riidet. Seda on ostetud nii Tallinna, Hiiumaa (vt. eespoolt) kui ka vene kaupmeestelt, peamiselt just viimastelt. Nii on 1687. a. Pihkva kaupmeestelt Friedrich Davidiuselt ning Afanassi Ivanoviči Albinilt ostetud 2460 arssinat riidet, mille eest on osaliselt tasutud järgmisel aastal.⁵⁵ 1688. a. on riidet ostetud Pihkva kaupmeestelt Pimen Glebnikult 309½ hthr. eest,⁵⁶ 1690. a. 1932 arssinat Vassili Pimenovilt Pihkvast.⁵⁷ 1691. a. kaupmeestelt Stepan Konstantinoviči Kalainikovilt, Afanassi Ivanovičilt ning Miron Petrovilt 262 $\frac{2}{3}$ hthr. eest,⁵⁸ 1693. a. kaupmehes Elias Davidilt (ka Jelisee Davidche, Flipsi David) 3072 küünart ning 1694. a. 2960 küünart.⁵⁹

Vene kaupmeestelt ostetud riide moodustab otseselt "võõra" ostetud materjalide hulgas küllalt suure osa - 20%. Seepärast tuleb silmas pidada, et näit. 1696. a. kohta on küll teada, et sõdurite rõivastamiseks on ostetud 2960 küünart "wallmarit", ent allikais pole märgitud selle müüjaid.

Tuleb ka märkida, et teatud osa väljastpoolt bestimise mandriosa ostetud materjale on teadurata päritoluga. Neude kohta on allikais tavaliselt märgitud, et nad on ostetud sadamas, või on nende eest makstud mündrikuraha. Eeskätt on siin tegemist materjalidega, mida on tavaliselt toodud Soomest ja Rootsist - lauad puu.

55 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 913, l. 4, sü. 916, l. 65

56 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 916, l. 100

57 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 917, l. 55

58 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 918, l. 59, 61

59 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 919, l. 68-70, sü. 920, l. 57, 59.

II 2. Tallinnast ning Bestimaa mandriosast hangitud materjalid.

Enamuse riiklikel ehitus- ja kindlustustöödel kasutatatud materjalidest on hangitud Tallinnast ning selle majanduslikult tagamaalt mandril. Materjale on ostetud Tallinna kaupmeestelt, talusegadelt, käsitööliselt; rüütelkonnalt on materjale saadud peamiselt kokustuste korras.

Tallinna kaupmeestelt on ostetud nii kohaliku päritoluga kui ka väljaspool Bestimaad toodetud materjale. Viimastest on riik kaupmeestelt ostnud laudu, metalle, naelu, villast riiet (wallmar), katusekive.

Naelu on Tallinna kaupmeestelt tavaliselt ostetud küllalt väikeste partide kaupa, vastavalt vajadusele. Kulutused naelte ostmiseks Tallinna kaupmeestelt pole traditsioonilise andmeil ühelgi aastal ületanud 100 hõbetaalrit. Naelu on suuremates kogustes müünud kaupmehed Peter Bürgesohn, Arend Stippel, Bertold Glindh, Christopher Michael, Peter Rahling jt.

Metalle on Tallinna kaupmeestelt üksikuid aastail ostetud küllalt suurtes kogustes. Nii on Toomkirikule sajalike metallide (peamiselt vase) eest Tallinna kaupmeestele 1689. a. makstud 138, 1693. a. $257\frac{2}{3}$, 1694. a. $387\frac{1}{3}$, 1696. a. $196\frac{2}{3}$, 1697. a. 123 hõbetaalrit. 1691. a. käis kiriku eestseisuse liige, assessor Eckhard, Stokholmis, hankimaks kirikule 30 laevanaela vaske. Vase eest tasumiseks ostis ta Tallinna kaupmeestelt Caspar von Schotewilt ning Peter

Rahlingilt veksleid vastavalt 500 ning 505 speetsterkigitaabri eest.⁶⁰ Tallinna kaupmeestest on Toonkiirikule vaske müünuud peamiselt Jonas Ströbling ning Anton Thor Helele. Linnuse ning linnluotuselikeste tarbeks on ostetud peamiselt rauda (nii lattauda kui ka raudplaate), terast ning seatina. Ka neid on lihtsikul aastatel ostetud küllalt suurte summade eest - näit. 1692.a. on kaupmeestelt Jean Lantinghilt ning Peter Rahlingelt linnusele ostetud rauda eest makstud $130\frac{1}{2}$ hõbetaalbrit.⁶¹ Siiski on suurimad summad makstud Toonkiirikule ostetud vase eest, millega kaeti kiriku katus peale 1684. a. talikahju.

Ka laudu on kaupmeestelt lihtsikul aastail ostetud küllalt suurte summade eest - näit. 1697. a. Toonkiirikule 197 hõbe eest. Laudu on kõrge sagedaüra eest ostetud Jean (Johann) ja Heinrich Lantinghilt, kes neid iluselt suuremates kogustes soomest sisse vedasid. Nagu närgib 6. diiv, esineb Helsingi kodanikusuguvõsade seas nimesid, kes on samal ajal tegutsenud ka Tallinna suvikaupmeeste seas.⁶² Mainitust on riiklike ehitus- ja kindlustustööde tarbeks materjale ostetud kaupmeestelt Hueckilt, Reimersilt, Strahlboruult jt. Mainetatud on kaantud ka Tallinna kodanikerahvasse ning on Soomes tegutsenud arvatavasti oma sugulaste või äripartnerite kaudu.

Tallinnast on ostetud ka soome ja rootsi telliseid ning hollandi klinkertelliseid, mida on kasutatud linnuse ning Toonkiiriku ehitus- ja remonttöödel. Nii on näit. 1692. a. ostetud S. Reimersilt 400 rootsi tellist, kaupmies J. van Wehreni lüest 800 soome tellist, kirgiametnikult (lihtsivalitsejalt) Jacob Erdtna-

60 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 839, l. 1468.

61 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 844, l. 764, 768.

62 6. diiv, Helsingi... , Ajalooline Ajakiri, 2/1929, lk. 63.

nüht 1700 hollandi klinkertellist⁶³ jne. Soome ja rootsi telliseid on kaupmeestelt ostetud küllalt suurel hulgal. 1695-1699.a. linnuse ehitus- ning remonttöödeks ostetud 17950 telliseid on vaid 1400 Tallinnas põletatud, ülejäänud on soome v. rootsi tellised, milledest enamused on ostetud Tallinna kaupmeestelt.

Katusekive on küll ostetud peamiselt vahetult diivibi laevnikelt, ent mõnikord on nende müüjateks olnud ka Tallinna kaupmehed. Suuri summasid on Tallinna kaupmeestele makstud neilt ostetud, ilmselt vene päritoluga villase riide eest. Näit. on 1684.a. seda ostetud Philip Kniperilt 150 speetrisürgitaabri ning Johann von Wehrenilt 61 kurantürgitaabri 32 ööri eest.⁶⁴ Saamuti väiksemate summade eest Christian Tunderilt, Johan Döschilt ning Reinhold Blanckenhagenilt.⁶⁴ 1687.a. on kaupmehel Nicolas Buchanville 400 $\frac{1}{2}$ künna "wallmari" eest makstud 411 $\frac{2}{3}$ hkr.⁶⁵ 1690.a. Rudolph Londicerile 54 hkr.,⁶⁶ 1691.a. Glinvich Kahlile 297 $\frac{1}{3}$ hkr.⁶⁶

Kaupmehed on riigile müünud ka mujalt ostetud tööriistu jms. Nii on näiteks 1694.a. kaupmehel Jean Lantinghilt linnusele ostetud 50 nahkkaubit, mis on toodud Stockholmist.⁶⁷ Saamuti on Tallinna kaupmeestelt üksikutele puukkudel ostetud linnuse ning Toomkiriku kaunistamiseks vajalikku riidet.

Suurimad summad on Tallinna kaupmeestele siiski makstud neilt ostetud kohaliku päritoluga materjalide eest. Nendeks olid tellised, ehituskivid ja lubi.

Telliseid põletati Kopli e. Telliskopli (Ziegelkoppel, Tegelkoppel) telliseahjudes. Olati jõe ääres võimalik määrata, kas ehi-

63 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, hi. 844, l. 769-770, 797, 801.

64 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, hi. 819, l. 704-711.

65 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, hi. 913, l. 17-18.

66 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, hi. 917, l. 56, hi. 918, l. 59-60.

67 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, hi. 851, l. 763-763p.

tus- ja kindlustustöödeks ostetud tellised on kohaliku või soome-rootsi päritoluga. Tallinna voolimeeste arvestes esineb kopsalt toodud telliste kõrval ka linnaast toodud telliseid. Võib arvata, et voolimehed on Tallinna sisse veetud. Nagu nähtub Tallinna linnuse 1695-1699. a. ehitisarvestest, ongi suurem osa telliseid soome v. rootsi päritoluga (vt. eelmine lk.). Ent ka Koplis põletatud tellised on kohati hulgaliselt ostetud, näit. 1696. a. Rootsi bastioni püssirohukeldri ehitamiseks 5000 tellist "telliseahjust"⁶⁸.

Ehituskive on peamiselt ostetud vahetult kivimurdjalt (sel juhul on nende eest makstud summad arvestatud käsitööliste palkadena), ent vahetevahel on neid ostetud ka kaupmeestelt, kes neid on tõenäoliselt lasknud nurda laskamisel anuvast erakivimurrust. (Nagu selgub fortifikatsioonihooajate ning maamüüja Waxelbergi 1688. a. kaardilt, aous laskamisel 2 kivimurdu, millest üks oli erakivimurd, teine kuulus türgile⁶⁹). Nii on 1685. a. kindlustustöödeks ostetud kaupmeestelt H. Blankenhagenilt 48, N. Detult 47 sülda kive⁷⁰, 1687. a. H. Büttnerilt - 33 sülda, N. Detult 8 sülda⁷¹, 1690. a. H. Büttnerilt 40 sülda⁷² jne.

Tähtsaimaks ehitusmaterjaliks, mida osteti Tallinna kaupmeestelt, oli lubi (nii kivistatud kui kuustitamata). Peamiselt lubjanüüjateks olid suurkaupmehed Hermann von Drenteln ja Hermann Büttner. Väheosal määral on lubja ostetud ka Hinrich Blanckenhagenilt jt. kaupmeestelt. duppe põletati laskamisel paemurdude läheduses asunud

68 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 91, l. 136.

69 vt. P. von Nottbeck, Der alte Immobilienbesitz ..., lisa.

70 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 912, l. 78, 79, 122.

71 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 913, l. 62, 65-66.

72 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 917, l. 97-98.

lubjaahjudes. 1688. a. S. Waxelbergi kaardile on kantud ka Lasnamäel asuvad ning kaupmeestele kuulunud suvemajad ning lubjaahjud. Neliast Lasnamäel asunud lubjaahjust on kolm kuulunud eelpoolneetatud kaupmeestele, ühe lubjaahju omanikuks oli Th. zur Flögen, kellelt on aga riiklikeks ehitus- ning kindlustustöödeks aadeldalaval perioodil lüppa vähe ostetud.⁷³

Estetud lubjakogused ning nende eest makstud summad on oluld suured. Nii on aruüksi Tallinna linnuse ehitus- ja remonttöödeks 1680-1699. a. Tallinna kaupmeestelt ostetud 1895 säilitist lüppa (sellist H. von Drentelnilt ning peale tema surma 1697. a. tema leselt 1712 säilitist) ning makstud 3584 hobetaarbit, mis moodustab u. $\frac{1}{4}$ kõrgist linnusele materjalide ostuks tehtud kulutustest. Veel enam osteti lüppa muldkindlustuste rajamiseks. Näit. on selleks ostataubeks 1688. a. ostetud lüppa H. von Drentelnilt 2814 $\frac{1}{3}$ htr., H. Büttnerilt 1578 $\frac{1}{3}$ htr. eest, 1691. a. samalt kaupmeestelt vastavalt 1989 $\frac{1}{3}$ ja 2420 htr. eest jne. Kõrge on aastail, millede osas on säilinud üksikasjalised allikandmed, muldkindlustuste rajamiseks lüppa ostetud 25 619 htr. eest, mis moodustab kõrgist neil aastail muldkindlustuste rajamisel materjalide ostuks kulutatud summadeest (36 539 htr.) 70%. Hülgaliselt on lüppa ostetud ka Toonikivi-ku ehitistele. 1685., 1690., 1691., 1693., 1694. ja 1696. a. riiklikeks ehitus- ja kindlustustöödeks ostetud materjalidest moodustab Tallinna kaupmeestelt ostetud lubi: väärtuseliselt kiskuselt 50,3% (20 091 htr.).

Belpooltoode alusel võib arvata, et lüppa müüki riigile oli Tallinna kaupmeestele eriti teelus. Püüdnud küll võimalus

⁷³ vt. E. von Nottbeck, Der alte Immobilienbesitz, lisa.

arvestada kaupmeeste puhastulu, kuna pole teada, kui palju maksid kaupmehed tegelikelt tootjatele - lubapõletajatele. Ent võib arvata, et väike nende puhastulu ei olnud.

Estimaa mandriosa talupoegadelt osteti kirklike ehitus- ning kindlustustööde jaoks palke, nn. Estimaa talupojalaudu, samnalt, tohtu, ämbreid, veetinne, puuõli, heinu jms. Palke ning laudu on talupoegadelt ostetud peamiselt Toompia linnuse, aga ka kindlustusehitiste tarbeks. Kuna aga tolleaegsed ametnikud talupoegi harva materjalide müüjatena märkisid, pole talupoegadelt ostetud materjalide eest makstud summad alati võimalik olnud kindlaks teha. Siiski on alates 1691.a. Tallinna linnuse verifikatsioonides, mida on esitatud kokku ostetud materjalide kohta, märgitud, kui tegemist on olnud talupoegadelt ostetud materjalidega. 1680-1691.a. sellised märkused puuduvad, eest võib arvata, et sissekanded pearaamatuis, kus on märgitud palkide, lattide, laudade jms. ost ilma müüjale viitamata, käivad talupoegadelt ostetud materjalide kohta. Neid materjale on väikese partiidena ostetud aastaringsi; nende seas on märgitud ka eesti talupojalaudu. Taoliste materjalide eest linnusekassast 1680-1699.a. makstud summad (ca. 2300 hkr.) moodustavad üldkulutustest materjalide ostuks u. 15%. Peale puumaterjalide on talupoegadelt 1697. ja 1698.a. ostetud ka prügituskive.⁷⁴

Nagu nähtub 1691.a. Estimaa kendraalkubermanguvalituse pearaamatust ning 1692.a. verifikatsiooniraamatust, on palke ning laudu müünud talupojad pärit Kolga mõis-

⁷⁴ ENSV RAKA, t.1, n.2, st. 859, l. 375, st. 862, l. 790.

sast, Kiiult, Valklaast, Maardu uudest, Alavereest, Pitli uudest, Anijalt, Kaubilt, Jägalast, Perilast, Jootmalt ning Purilast,⁷⁵ seega siis Harjumaal metsarikkamast idaosast. Palke on toodud ka Naissaarelt,⁷⁶

Kindlustuskihtidele on talupoegadelt ostetud puu- ja sepikoja tarbeks, vahärgi ning heenu ja kaeru nende toitumiseks. Nende n-õ. abimaterjalide eest on fortifikatsioonikassast aastail, millestel tehtud kullituste kohta on säilinud üksoikaspõlised andmed, makstud u. 2340 ktr. e. u. 7% üldsummadest materjalide ostuks. Saamist on talupoegadelt (peamiselt Naissaarelt) ostetud laudu kärede tegemiseks.

Ehituspalke on linnusele nn. uue magarini rajamiseks toodud ka Nova riigimetsast, kus 1691-1692. a. talvel on metsa langetatud.⁷⁷ Üksikutele puukkudele on, ilmselt kaunistusotstarbeks, Märjamae kivinuurdudest kive ostetud.

Bestimaa reüitelkonnalt on materjale saadud kokkuvõtte korras. Alates 1675. a. on reüitelkonnalt nõutud palke, lüppa, ehituskive jms., aga ka tööjõudu. Reüitelkond pole oma kokkuvõtte täitmisega eriti kiirustanud, nagu nähtub ka Bestimaa kindralkuberneride plakateist, kes on pidevalt võlgnikke sõjaväelise eksekutsiooniga ohverdanud.⁷⁸

Käesoleva peatüki kokkuvõtteks võib öelda järgmist:

Riiklikud ehitus- ning kindlustustööd olid teatavaks lisateenistussallikaks nii Tallinnas kui ka muude paikkondade (Hiiu- ja Saaremaa, Rootsi, Soome, Lääne- ja Põhja-Eesti) kaupmeestele ja

⁷⁵ ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 839, l. 1369-1371, si. 844, l. 781-784.

⁷⁶ ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 928, l. 930

⁷⁷ ENSU RAKA, f. 1, n. 2, si. 844, l. 884.

⁷⁸ ENSU RAKA, f. 1, n. 2, nr. 33, l. 18, 49, 77, 116 jne.

laenukele, saamata eesti talupoegadele. Ehitus- ja kindlustustöö-
deks ostetud materjalide eest on suurimad summad makstud
Tallinna kaupmeestele - arnuikesi lubja eest u. 50%. Ette-
võlaspoolt Bestimaa mandriosa põhinuvalt laenukelt ning kaup-
meestelt ostetud materjalide eest on makstud 21% kõrgimä ma-
terjalide ostuks kulutatud summadest. Talupoegadelt ostetud
materjalid on oluud väiksema osatähtsusega, ent neilt mater-
jalide ostmine stimuleeris teatud määral talupojatõunduse
arengut.

III peatükk.

Ehituskoader ning käsitöölised.

Ulatuslikeks ehitus- ja kindlustustöödeks vajeti arvestatult nii lüht- kui ka oskustöölisi. Tööjõude on Tallinna suuna-
nud riik, samuti on seda hangitud kohalikeelt üüritel-
konnalt. Oskustöölisi on ehitus- ja kindlustustöödele palgatud
peamiselt Tallinna käsitöölise hulgast.

III 1. Riigi poolt ehitus- ning kindlustustöödeks Tallinna suunatud tööjõud.

Riigile kuuluvate kindlustusehitiste rajamist Tallinnas
juhtinud riigi teenistuses olevad fortifikatsiooniohvitserid
ja -ametnikud. Käesolevas töös vaadeldava perioodi
algul oli nende arv üsna väike - 1681-1683. a. a. teenis-
tuses olnud vaid insener (auaste vastas kapteni
omale muudes väelikeides) Andreas Schulz, konduk-
tor (muudes väelikeides leitnant) Samuel Waxel-
berg ning kirjutaja (materialskrifvaare) Johan Mar-
kussen¹, kes kõik on Tallinnas töötanud kogu vaadelda-
val perioodil. 1687. a. aadeldati A. Schulz, kes juures ta

¹ ENSV RAKA, 1779 n. 1, s. XXV-145, l. 1-2, s. XXV-146, l. 1, 3, d. Wiscor Muntke,
Kunigl. fortificationens historia, III d., I b., lk. 31.

sai uueks perekonnamüks Sjöfeldt.² 1687-1691.a. di kirjutajaks J. G. Blankenheim.³ J. Markusson di samal ajal kassiriks, peale Blankenheimi lahkuumist sai aga nii kassiri kui kirjutaja palka.⁴ 1698.a. nimetati tema asemele kassiriks ja kirjutajaks J. H. von Elswich.⁵

Käesolevas toos juba kordumalt mainitud ooberleitnant Paul von Essen oli vaadeldava perioodi algul kõrgi kindlustusteõde juhatajaks Rootsi daänemere-provintides. 1687.a. määrati tema kohale J. R. Palmstruch, P. von Essen aga nimetati Tallinna Toompea komandandiks. Samaaegselt pideti juhutama ka kindlustusteõde läbirõimist Pärnus.⁶ Tallinnas peetis P. von Essen tema enda plaani järgi (ot. I ptk, 1, lk. 11-13) kavandatud bastionide sisseeni rajamist, samuti arvatavasti ka Toomkiriku taastamistööd (ot. I ptk, 2, lk. 28). 1699.a. määrati P. von Esseni surma järel tema kohale Tallinnas fortifikatsioonikepter Ehrenschantz.

Peale ülpeelmainitud on alates 1685.a. kiiklikul elitus- ja kindlustusteõdel töötanud ka nooremkonduktor (konduktor i lörän, p. underkonduktor, auaste vastas lipnikule). 1685-1694.a. oli nooremkonduktoriks David Sillering, edaspidi Johan Anders Sjöfeldt.⁷ Alates 1685.a. on Rootsi valitkuse poolt kinnitatud fortifikatsioonioluitoride, -teenistujate ning käsitööliste nimukiya e. nn. fortifikat-

2. d. W. son Munthe, Kungl. fortificationens historia, III d., I b., lk. 50.

3. ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 913, l. 11, si. 916, l. 11, si. 917, l. 12, si. 918, l. 14.

4. ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 919, l. 15, d. W. son Munthe, III d., I b., lk. 69, III d., II b., lk. 7.

5. d. W. son Munthe, Kungl. fortificationens historia, III d., II b., lk. 14.

6. d. W. son Munthe, Kungl. fortificationens historia, III d., I b., lk. 50.

7. Samas, lk. 43, 69, ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 821, l. 406-a, si. 913, l. 117.

siiani staati kuulunud ka oelsker - 1685-1697. a. W. H. Klahn, alates 1697. aastast J. Pettersson.⁸ "Staati" or kuulunud ka rida käsitöölini, kes on enamuses palgatud Tallinnaot (ot. kadesoluea peatiki II osa)

Kindlustustoid juhatajad P. von Essenile on makstud inseneri- ja konduktoripalka - vastavalt 500 ning 280 hõbetaabrit aastas, samuti ka kopeerijapalka - 140 hõbetaabrit aastas.⁹ Kuna P. von Essen säilitas ka ametikoha Pärnus, on talle nn. reisirahadeks makstud 400 hõbetaabrit aastas. Palgalisana on talle 1692-1694. a. (komandandimaja valimiseeni) makstud ka korteriraha 200 hõbetaabrit aastas.¹⁰ Inseneri aastapalgaks oli 500, konduktori - 280, noorikonduktori - 140, kassiri - 200, kirjutaja - 140, oelskeri - 144 hõbetaabrit.¹¹ Palk maksti tavaliselt viisja poolaastate kaupa. Rahamajanduse väikese leviku tingimustes vaadeldava perioodi algul on palga vahetevahel makstud viisja. Nii on näiteks 1680. a. insener Schulzile makstud $9\frac{7}{27}$ tündrit ukiist ja $9\frac{7}{27}$ tündrit otra, konduktor Waxelbergile $5\frac{5}{9}$ tündrit ukiist ning sama palga otra, kirjutaja Johan Markussele kuumastki viisjaligist $1\frac{1}{3}$ tündrit kuus.¹² Sama on aset leidnud ka 1681. aastal.¹³

Peamiseks tööjooks kindlustuste eapoolisel ning suure osas ka ehitus- ja reuonitöödel Tallinna linnuses olid Tallinna garnisoni sõdurid. Tõendoliselt olid vaadeldava perioodi esimestel aastatel kindlustus-

8 d. W. von Munthe, Kungl. fortifikationens historia, III d., II b., lk. 10, ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 821, l. 406-a jt.

9 d. W. von Munthe, Kungl. fortifikationens historia, III d., II b., lk. 74.

10 d. W. von Munthe, Kungl. fortifikationens historia, III d., I b., lk. 91

11 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 918, l. 14-15 jt., d. W. von Munthe, Kungl. fortifikationens historia, III d., II b., lk. 74-76 jt.

12 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 812, l. 38-41

13 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 814, l. 62, 156-160.

töödel kohustatud töötama kõik garnisoni sõdurid ning
töid on ilmselt teostatud vaid suvisi. Alates 1683. a.
on sõdureid ka talvel kindlustustöödele saadetud.¹⁴

Nii on 1683/1684. a. talvel kindlustustöödel töötanud sõdurid
ooberstite Brackeli ning Sasse regimentidest, 1684/1685. a. talvel
Brackeli ning Wellingki regimentidest jne. Alates 1685. aas-
tast sisaldavad fortifikatsiooni kassaraamatud teateid
süüel kindlustustöödel olnud sõdureist. Sõdurid on,
vähemasti 1680-ndal aastal, olnud enamasti soomlased¹⁵
ning neid on kindlustustöödel töötanud 140-200 aastast.

1693. aastani on kindlustuste ehitamisel töötanud sõdureile
talvekuudel (oktoobrist märtsini, vahel ka aprilli keskpaigani)
osa palgast võlja makstud võljas. Nii on näiteks 1687. a. veebruaris
Tõnismaal töötanud 142 soome sõdureile makstud 242 htkr. 20 ööri
rahas ning 71 kindrit võlja, märtsis 20 htkr. 30 ö. rahas ja 71 kind-
rit võlja.¹⁷ Sõduri tavaliseks kuupalgaks talvekuudel oli 40
hõbeöri ning $\frac{1}{2}$ kindrit võlja (enamasti rukist), iga ehitusel
töötatud päeva eest maksti veel 2 hõbeöri lisatam. Aprillist
oktoobrini maksti sõdureile elatusraha 4 hõbeöri päevas,
tööpäevade eest maksti 2 hõbeöri lisatam. Alates 1693. a.
sügisest on ilmselt kogu aasta jooksul makstud vaid sa-
hapalka.

Sõdurid on töötanud Tõnismael mahakavandusel ning
bastionide müldkehade kaitsel. Suuresti on osa sõdureist
töötanud müürseppadena. Töötati sama olukorrale juhti-
misel. Ehituste koosseis on vaadeldava perioodi jooksul

14 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 817, l. 580.

15 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 817, l. 581-592 p., st. 819, l. 122, 568-603 p.

16 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 825, l. 423, st. 827, l. 354, st. 913, l. 16.

17 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 913, l. 20, 22

tunduselt suurenenud. Kui 1685. a. on õukorvidel ja allõukorvidel ühe kuu palkadeks makstud tavaliselt 36 ktr. 12 ö.¹⁸, siis 1687-1688. a. on neile makstud 43 ktr. 28 ö.¹⁹, 1690-1693. a. 47 ktr. 20 ö.²⁰ ning 1694-1696. a. 48 ktr. kuus.²¹ Tavaliselt on sõdereid juhatanud leitnant, kuu palgaga 10½ ktr., allõukorvidest on töödel värbitud seersant või veltveebel, kuu palgaga 4½ ktr. ning nn. nooremõukorvidet (underbefäl; termiin on otseselt eest: kulle tõlkinutu). furiirid ja rittmüstrid, kullede kuu palgaks ol. 3¾ ktr., samuti kapralid palgaga 3 ktr. 12 ö. kuus. õukorvide ja allõukorvide palgalehile on arvatud ka kirjutajaid (munsterskrifware, Muster schreiber), trümmilööja ning professor, palkadega vastavalt 3¾ ktr., 3 ktr. 12 ö. ning 4½ ktr. kuus. õukorvidele ning allõukorvidele on palga makstud kindel summa, sõdureile tavaliselt poole kuu kampa, muel 100 rädala topul. Peale palga anti kindlustustöödel töötavatele sõduritele ning õukorvidele kõrgi kulul ka riieitus.

Tallinna linnuses on sõdurid peamiselt abitööd teema töötanud. Need on linnuses peamiseks tööjõuks olnud 1690-ndate aastate alguses; töötades esalt ka kivimüüriis. Samuti on nad 1691/1692. a. talvel koos talupoegadega Nova krigimetas nn. uue magasini tarbeks palke langetanud.²² 1692. a. a. aga kindralkuberner A. J. De la Gardie käskinud palgata linnuse-töödele abitöölis: "tavaliste töömeeste" (bednarne Arbeitz Karlar) seast, kuna need töötavad paremini ja püsivamalt kui sõ-

18 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 912, l. 58 jj.

19 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 913, l. 15 jj., si. 916, l. 14 jj.

20 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 917, l. 18 jj., si. 918, l. 21 jj., si. 919, l. 21 jj.

21 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 920, l. 21 jj., si. 921, l. 18 jj.

22 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 844, l. 807.

divid.²³ Linnuses töötanud sõdurid on linnusekassast tavaliselt saanud vaid lisatasu - 2 hõbedäri tööpäeva eest; 1692. a. ce. linnusekassast otsi ka nende ülalpidamiskulud võtja makstud (koos töötaguga 6 hõbedäri püüas, sügiskuuudel - 5).

Kindlustuste rajamisel töötanud sõdurite ning ohvitseride, aga ka fortifikatsiooni "staati" arvatud käsivõlaliste palkadest võeti maha maksud. Vastavalt 1681. a. kuninglikele resolutsioonile tuli palkadest maha arvata nn. tentonaal (centonal - 1% palgast) vastena sõjameestekodu maks. 1682. a. riigipäeval võeti vastu otsus (kinnitati 1683. a. algul) riigikaitsesõjaväelise maksu määramisest, selle alusel tuli ohvitseridel maksta 10% palgast²⁴ (nn. Tionde penningar). 1693. a. riigipäeva otsusega kaotati varem määratud maks ning alates 1694. aastast pole seda ka Tallinnas enam võetud. (Kärsolva teos pole arvestuste hõlbustamise huvides määratud makse palkadeks võlgnakstud summadest maha arvatud).

Sõdurite ning neid juhendavate ohvitseridele palkadeks makstud summad moodustavad tavaliselt üle $\frac{1}{3}$ kõrgist riigi kulutustest sõjate- ja kindlustustöödeks Tallinnas. Mäldkindlustuste rajamiseks kulutati näit. 1685. a. 8147 $\frac{2}{3}$ hõbetaalbrit, sellest maksti sõduritele ning neid juhendavatele ohvitseridele palkadeks 3439 hkr, 1694. a. kulutatud 20816 hõbetaalbrit on sõdurite ja ohvitseridele palkadeks makstud koguni 10654 hõbetaalbrit. 1685, 1687-1688, 1690-1691, 1693-1694 ning 1696. a. bastionide rajamiseks kulutatud summadest - 147741 hkr. - moodustavad sõdurite ning ohvitse-

²³ ENSV RAKA, t 1, n. 2, si. 844, l. 814

²⁴ d. W:son Kunthe, Kungl. fortifikationens historia, III d., I b., lk. 105

²⁵ samas.

nide palgad 45,5% - 64 227 hõbekaabit (sirn ei ole arvestatud fortifikatsioonivõitsetele rong - teenistujatele makstud palgu). Koigile rongi poolt ehitatavatele objektidele kulutatud summadest moodustavad sõduritele ja ohvitseridele makstud palgad aastail, millede kohta on säilinud üksikasjalikud andmed kulutuste osas, 34,3% (52 365 hõbekaabit 152 778 -st).

Estimaa rüütelkonnalt nõudis riik peale kindlustustöödeks vajalike materjalide ning maksu Toonkeiike taastamiseks ka tööjõudu. Nii nõuti 1681. aastal kindlustustöödele 3 kuu (mai, juuni, juuli) jooksul igalt ratsateenistusest 1 jalamees²⁶, 1683. a. 2 jalameest²⁷, 1684. o. 1 jalamees, kusjuures suvel veel 1 jalamees puurde nõuti.²⁸ 1685. a. nõuti igalt ratsateenistusest 2 jalameest, kusjuures ähvardati, et juhul kui saadatud talupojad korralikult ei tööta või kui need äldsegi ei saadeta, tuleb süüdlastel tegemata jäänud tööpäevad kahekordselt kinuvi maksta.²⁹ 1686. a. nõuti rüütelkonnalt igalt ratsateenistusest küll vaid 1 jalamees, ent sedapuhku juba 5 kuuks (maist alates). Iga ratsateenistuse kohta tuli rüütelkonnal lasta mahakaevatavalt Toonismäelt dra vedada 100 koormat kruusa.³⁰ Ka 1687. ja 1688. a. on rüütelkonnalt nõutud äht jalameest 5 kuuks ratsateenistuse kohta, samuti kruusavedu Toonismäelt. Seejuures on rüütelkonna palve peale määratud, et kindlustustöödele saadatud talupoeg ei kasutataks muudel eesmärkidel kui ai-

26 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, s. 33, p. 40

27 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, s. 33, l. 108

28 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, s. 33, l. 144, 148

29 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, s. 33, l. 167

30 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, s. 33, l. 184, 207

nielt kindlustustööde teostamiseks, talupoegadele töö suure
ihumihitlust ei antaks ning nad peale tööde lõppemist "si-
gete" kehtitustega tagasi saadetakse. Kriitlikult aga
nõuti, et kindlustustöödele saadatud talupoegadele antaks
kaasa sedel, millele oleks märgitud teda saatnud riisid ning
ratsateenistus, saamist see, kauda saadatud talupoeg peab
kindlustustöödel ositsema.³¹ (Kriitlikult nõue, et talupoegi
ainult kindlustustöödel kasutataks, polnud päris alusetu.
Nagu märgib 6. diiv, oli fortifikatsioonleitnant S. Wael-
berg kriitlikult nõudnud saadatud talupoegi erasemäe-
del tööle rakendamist. Kindlustustöödel esines ka muid
keritarvitusi - näit. oli fortifikatsioonikassir J. Markunon
suustanud suuremaid summasid)³². 1693. a. määras kind-
ralkubermanguvalitsus, et kriitlikonnale seni pandud
ehituskohustust pikendatakse veel 3 aasta võrra. Kari
algusest septembri lõpuni pidi igal tööpäeval igast ratsatee-
nistusest üks töömees kohal olema. Saamist nõuti hobuste
saatmist.³³

Tallinna linnusesse "uue magasin" ehitamiseks va-
jeline materjalide kohaletoimetamiseks pandi Eestimaa
kriitlikonnale voolikohustus. Harju-, Viir- ja Järvamaa
kriitlikkond pidi anal keelul ovdama kivimurrust
linnusesse 1 silla kive ratsateenistuse kohta või mako-
ma oeo asemel sulorahas, Läänemaa kriitlikkond pidi
aga linnusesse toimetama Noova riigimetsas näitud pal-
gid - 4tk. ratsateenistuse kohta.³⁴ (Lilwaate kriitlikkonna poolt

31 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, nr. 33, l. 254.

32 6. diiv, Die wirtschaftliche Lage des Estnischen Gebietes am Ausgang
des XVII Jahrhunderts, toimetatud Eesti Jeltsi Toimetused, XXVII, Tartu,
1935, lk. 19

33 ENSU RAKA, f. 1, n. 2, nr. 34, l. 66.

linnusesse toimetatud materjalidest annab tabel 5, lk. 92.)

Fluusest on kindlustustöödele saadetud talupojad peale Tonismäelt võetud kruusa vedamud ka muud töödeks vajalikke materjale, kuna see võimaldas võtta kullitusvoocimete palgamiseks. Nii on 1694. a. lausa vanaidina makstud voocimetele kioinuvrunt bastionidele veetud 100 silla kivide eest 200 hobetaarit, kuspures ar märgitud, et voocimehed on kive vedanud, kuna "maatoölisi" (landtarbetare) on äärmiselt vähe kohal olnud.³⁵

Talupoegade saatmist kindlustustöödele oli võimalik ka sulorahas tasumisega asendada. Nii on näiteks 1688. a. A. J. De la Gardie Hiiumaa mõisast nõutud talupoegade osemel rahas makstud.³⁶ (kuna talupoegade saatmine Hiiumaalt Tallinnu oleks ilmselt kujunenud küllaltki kulukaks).

Kindlustusehituste rajamisel on kasutatud ka vangide tööjõudu, kes tavaliselt saadeti tööle fortifikatsioonisepikotta. Nii on näit. 1685. a. Helsingist Tallinna saadetud Härtzen Andersson Savonius, kes maksukogajana riigile teatud summa võlgu jäi.³⁷ Sepikotta on saadetud ka osdureid, kandumaks karistust nende poolt toime pandud kriminaalkevitse eest. Tavaliselt oli teaduste vangide ülalpidamiskuludeks ette nähtud 3 lõbedõvi päevas.

35 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, hi. 920, l. 77.

36 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, hi. 916, l. 13.

37 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, hi. 921, l. 703-705.

III.2. Tallinna käsitöölised.

Nii muudkõndlustente rajamisel kui ka linna- ja Toomkiiriku ehitustöödeks vajati hulgaliselt oskus- ning lihttöölisi, Neid tuli palgata kohaliku tööjõu hulgast. Olid näärseppi, puuseppi, kivimurdjad ja -kaidurid, klaas-seppi, pottseppi jt. käsitöölised esindajad, saamata abi- ja transporttöölisi.

Tallinna käsitöölise osa uurimisel riigilikel lühem- ja kindlustustöödel^{37A} tekib küsimus riigivõimu suhtumisest suuphüües - kas käsitöölise töö võimud suuphüües kaanudes või mitte, millisele käsitöölise ringkonnale toetus riik tööde läbiviimisel. Antud küsimuse uurimist käsitletakse ajaolu, et säilinud on küllaltki vähe andmeid Tallinna käsitöölise kohta XVII sajandil, vaiti nende suuphüüse kuuluvuse osas. Teatavasti jagunes Tallinn halduslikult kaheks piirkonnaks: all-linnas oli kehtiv linna magistradi juurdekuuluvus, ainult all-linna käsitöölised võisid olla Tallinna kodanikud. All-linnas olid sajandite jooksul välja kujunenud oma gildid, kes võitlesid Toompeal ja selle eeslinnas. Toompeal elavate ning Toompea gildi koondunud käsitöölisega. Toompea gildi kuuluvad käsitöölised töötasid peamiselt riigilikkonna ning riigivõimu esindajate toubeks, ent piirid olid tegutseda ka all-linnas, olles seega võistlejaks all-linna käsitöölisega. Teiselt all-linna suuphüües konkurendiks olid vabameistrid, kes võimude loaga tegutsesid väljaspool suuphüü. Ka selle käsitöölise kibi esindajad olid

37A Täpsem uurimise vajadust viitab ka nimekirja hõõrukirja-
st. I. Kärma, Uurimus Tallinna XVII sajandi käsitöölisest, Eesti NSV
Teaduste Akadeemia Toimetised, Ühiskonnateadused, 22/2, 1973, lk. 189.

suures osas koondunud Toompeale, kus need oli võimalik vabamalt tegutseda.

Tallinna käsitööliste kohte käivate andmete rippuvuse tõttu pole praktiliselt võimalik vahet teha Toomsgildi kuulunud ning vabakutseliste käsitööliste vahel. Sageli esutub üsna rasketes või koguni võrmatuks kindlaks teha, kas üks või teine käsitöölise a. tegutsenud all-linnas või Toompeal. Seetõttu on käesolevas peatükis eriliselt tähelepanu pööratud küsimusele riigivõtmise poolt ehitus- ja kindlustustöödele koondatud kaadri: eratahtsusest tööde läbitõlmisel.

Kindlustustööde teostamiseks palkas riik kohalikke käsitöölisi ning lei sel teel omaenda käsitööliste kaadri. Sellise kuuluvad käsitöölised olid koos fortifikatsioonivõimekate ja -austrikega arvatud fortifikatsioon: "staati" ning saad, nagu ülpoolmainitudki, regulaarselt palga fortifikatsioonikamast. Peale palga saad nad ka lisatasu nende poolt tehtud tööde eest. Kindlustusehituste kõval töötamisid nad ka teistel riigi poolt ehitatavatel objektidel. Tallinna käsitöölisi hakkas fortifikatsioonikamra palgale võtma 1693.a.³⁸ 1690-ndatel aastatel, mil fortifikatsioon: "staati" kuuluvate käsitööliste koosseis enam-vähem kindlaks kujunes, kuulusid sellesse müürsepp, müürseppasell, sepp, lukussepp (klenomed, tavaliselt sell), plausepp, kiviraidurmeester ning müürööri. Müürseppmeistri aastapalgaks oli 300 hõbetaabrit, müürseppaselli - 72 htr., sepa - 108 htr., lukussepa - 72 htr., kiviraidurmeistri - 180-280 htr., plausepa - 272-280 htr., müürööri - 180 htr.

Peale "staati" arvatud käsitöölise palgati: kondliustöödele ka
lihtkõrkaarvused ning käsitöölised. Tavaliselt oli neil ühigi
palgal 8-11, neile maksti 1693. aastani 5, hiljem 6 kõbetaabrit kuus.

Tallinna linnuse osas võt 1681-1688.a. eristada nn.
linnusekäsitöölisi, kelle hulka on kuulunud sepp, klaas-
sepp, tisler, müüri-sepp ja pottsepp ning keda on allikais ninu-
tatud "lossi tisler, lossi klaassepp" jne. Alates 1689. aastast ei
ole sellisid ninetusid dokumentides enam trükitatud, kuid
siiski on teatud käsitöölise gruppide nende poolt tehtud töö-
de eest makstud aastataas kindralkuberneri igakordse kor-
ralduse alusel. Peale selpoolmainitud käsitöölise on sellesse
gruppi 1698.a. kuulunud ka kiviseidur, maatriid, vanusepp,
kellasepp, nahksepp, kingsepp, 1691.a. ka müüri-sepp. Siiski
esinevad mainitud korraldustes pidevalt ainult sepp,
klaassepp, tisler ja pottsepp. Linnusekäsitöölise puhul on
tavaliselt räägitud, et neile on makstud teatud hilineamisega
ning et nende esitatud arveid on kindralkuberneri käepinud.
Näiteks 1699.a. on makstud ainult selviuste aastate töö eest võlgnetud
tönu, 1695.a. pole linnusekäsitöölisele üldse makstud jne.

Voib oletada, et suur osa "staati" kuuluvate või linnu-
sekäsitöölisena riigi poolt loodud käsitöölise kaadrisse
võetutist on olnud Toompea gildi liikunud. Mõnede käsitöölise
puhul võib ka tegemist olla väljapoole toompea kuulunud
meisteritega, kes kuuluvad käsitöölise kategooriasse, mille
liikmed töötasid linnu või riigi teenistuses kondliustuste
ning garnisonide juures, ei tehtinud aga tegutseda vaba-
turul³⁹

39 A. Soom, Die Zunfthandwerker..., lk. 129.

Järgnevalt vaadeldem üksikute käsitööliste ning käsitööl-
liste kihtide ^{tegevust} kirlikel elatus- ja kindlustustöödel käsitööala-
de loikes.

Müürsepad on pidevalt kuulunud kindlustustöödeks
riigi palgali võetud käsitööliste hulka. Juba 1680. a., mil käsi-
töölisi veel "staati" polnud arvatud, on kogu suure jooksul
kindlustusehitistel töötanud müürseppmeister Hans Kindt
koos sellidega.⁴⁰ 1685. a. on "staati" iluselt kuulunud meister
Andreas Mädlar (1685. a. fortifikatsioon: kassaraamat ei oi-
salda andmeid fortifikatsioonihvittrõivade ning -teenistu-
jate, aga ka käsitööliste "staadis" etteantud palgade väge-
maksuise kohta), kelle sellid on kindlustuste rajamisel töö-
tanud.⁴¹ 1687. aastal on "staati" arvatud teine lisk Jertunde
Handwich, kelle sellid on 1687-1689. a. töötanud ka linnuses ning
1689-1691. a. Toomkiriku ehitistel ning vaatemajas (Toomkosp-
dalis)⁴² 1691. a. on J. Handwichiga sõlmitud leping Toomkooli üles-
ehitamiseks.⁴³ Alates 1688. aastast on kindlustuste rajamisel nööri-
töid teinud meister David Lesheri sellid⁴⁴ 1689-1691. ning
1694. aastal on Lesheri sellid ka linnuses töötanud.⁴⁵ Peale
müürseppmeistrite on alates 1686. aastast fortifikatsiooni
"staati" kuulunud ka müürsepasell, kelleks hiljemalt ala-
sti 1687. a. ol. Matz Truus.⁴⁶ "Staati" mitte kuuluvad müürseppi-
ning nende selli pole kindlustuselikeste rajamisel töötanud.

Linnusemüürsepaiks on 1680-1686. a. olnud Peter Klein.⁴⁷
1687-1691. a. on linnuses töötanud reitari meistri - Peter Jonase,
Johann Georg diibecki, David Lesheri, A. Mädlari lise J. Handwichi

40 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 812, l. 263.

41 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 912, l. 44 j.

42 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 827, l. 936, nr. 831, l. 613, nr. 832, l. 786, 856, nr. 834, l. 787p, 1042 j.

43 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 839, l. 1441.

44 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 916, l. 9-12, nr. 917, l. 11-15 j.

45 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 834, l. 817, nr. 837, l. 889, nr. 839, l. 1371, 1399, nr. 851, l. 693-695 j.

46 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 912, l. 11-12, nr. 916, l. 9-10 j.

47 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 812, l. 30-31, nr. 823, l. 1759, 1783, 1788, 1893.

ning H. Kindt'le sen sellid (arvamaaritud konto 1693. a. linnusekassasse kahe uute kappelaljade ja tööride ehitamiseks kammer- ja rendikontoris, kuna tema sellid olid 1690. a. need täiesti kõlbamatena ehitatud.⁴⁸). Alates 1692. a. on linnuses töötanud peamiselt J. J. diibecki sellid, v. a. 1694. a. sõlmutud leping kindralkuberner A. J. De la Gardie ning J. J. diibecki vahel, mille kohaselt viimane kohustus tegema müüsitööd "uue magasini" juures.⁴⁹ 1697. a. sõlmutud lepingu kohaselt ehitas J. J. diibeck seurtükiväe käsitöökoja (Artillerie Handwerkeres Haus) müürid.⁵⁰

Toomkiriku elutistel on 1689. a. töötanud meister Gleinrich Bahr koos sell blofiga.⁵¹ Alates 1691. aastast on Toomkirikut ning sellega seotud kooneid taastanud ning ehitanud P. Jonase ning J. J. diibecki sellid. J. J. diibeckiga on kiriku eestseisus 1691. a. sõlmannud lepingu töödeks Rootsi pastoraadis ning 1692. a. kiikus.⁵²

Üksikud müüritseppmeistrid on mõnedel juhtudel ka ise tööst osa võtnud. Nii on 1680. a. kindlustuselutistel töötanud H. Kindt, 1695. a. Toomkiriku portaali voluntide katmisel Mäyamaa naimouga H. J. diibeck ning P. Jonas.⁵³ Viimastinainitud on üksikjuhtudel ka teistel Toomkiriku elutistel töötanud. Müüritseppmeistri tavaliseks päevapalgaeks Toomkiriku elutistel oli 1 hõbetaaler, H. Kindt'le maksiti 26 hõbeööri päevas. Müüritseppasellidele maksiti kindlustuste rajamisel tavaliselt 16 hõbeööri, lennuses tehtavatel töödel 16-18 h-õ. ning Toomkiriku ehitus- ja taastamistöödel 17 hõbeööri (14 h-õ. kaahas ning 3 hoopri õlut)

48 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 348, l. 734

49 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 344, l. 855-856.

50 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 353, l. 794-795, st. 361, l. 1189, 1191, st. 364, l. 1758

51 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 332, l. 775 ff.

52 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 339, l. 1452, st. 343, l. 1345

53 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 312, l. 263 ff., st. 353, l. 1192.

päevas, keses tööpäevade lühidusega kevadel ning sügisel (tavaliselt peale niiklipäeva) maksti sellidele sel ajal päwupalgana enamasti 13 hõbedööri. 1689. a. Toomkirku (piirdkopa) ehitusel töötanud meister H. Bahrele on päwupalgaks makstud 18 hõbedööri. Võimalik, et tegemist oli kas vanema selli või mitte-sakslasest (eestlasest) meistriga (temaga koos töötanud sellile on samal ajal päwupalgaks makstud 16 hõbedööri).⁵⁴ Saamuti ei osanud nimetatud H. Bahre kirjutada.

Eelpoolmainitud nööri-seppmeistritest on Tallinna kodanikkeraamatusse kantudmuud ning seega all-linna käsitöölaste hulka kuulunud vaid David Desher.⁵⁵ H. Kindt lesk ning J. G. di Beck on elanud riigi maavaldusel Toompeal v. Toomkirku⁵⁶ Avatavasti on Toompea nööri-seppade tsunfti kuulunud või vabameistrina tegutsenud ka P. Jonas, kes on peale kirgihituste ka muudel Toompea ehitustel töötanud.⁵⁷ (Toompeal elavad nööri-seppad valdunud 1692. a. all-linna omadest ning moodustasid oma tsunfti, alludes otseselt Toompea linnuse ametkonnale.⁵⁸)

Puusepad. Riiklikel ehitus- ja kindlustustöödel tegi puusepatöid peamiselt meister Daniel Bickel koos oma sellidega. 1680. aastal töötas ta oma sellidega kindlustuseehitistel, saanud linnuses.⁵⁹ dinnuses on D. Bickeli sellid töötanud ka järgmisel aastal.⁶⁰ 1685. a. on Bickel palgatud kindlustustöödele ning ta on aastapalgaks saanud 280 hõbetraabit, ehkki teda pole arvatud keskvalituse poolt kinnitatud forti-

⁵⁴ ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 832, l. 775, 780.
⁵⁵ Tallinna kodanikkuderaamat..., lk. 91
⁵⁶ ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 746, l. 49 p., 52
⁵⁷ A. Soom, Die Zunft Handwerker..., lk. 16
⁵⁸ Samas, lk. 197
⁵⁹ ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 812, l. 304 j., 226 p.
⁶⁰ ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 814, l. 461.

fikatsioonikadistööliste nimetusega.⁶¹ Aastlikult võeti Bickel "staati" alles 1693. aastal.⁶² Sel ning järgnevat aastat vapeti puuseppi sildade ja vahikonnaremmide, kommandandimaja jt. objektide ehituseks. Bickeli sellid olid 1697-1699. a. töötanud ka suurtükivõtte käsitöökoja ehitusel.⁶³ Samuti olid Bickel koos sellidega teenud suurena osa Töödast Toomkirikus ning sellega seotud loones. Eelja Bickel ehitusametina Toomkirku taastamise tegelikuks juhtjooks (ot. ptk. I.3, lk. 28). Tallinna linnuses olid Bickeli sellid teenud enamuse puusepatööd alates 1690. aastast.⁶⁴ Bickel olid teenud ka "uue magasini" ehitamiseks vajalikud puusepatööd temaga sõlmitud lepingu alusel.⁶⁵ Üksikutele juhtudele olid ka Bickel ise teostetud osatöötanud. Tavaliselt olid sel juhul tema päwapalgaks olnud 1 hõbedaal, nagu müürseppmüüritelgi. Aast 1689. a. Toomkirku ehitistel töötades olid ta saanud 24 hõbedõõri päevas.⁶⁶ Tema sellide päwapalgaks olid harilikult 13-16 hõbedõõri (koos õllega).

Peale nimetatud muusikite olid üksikuid aastail puuseppmeistritena mainitud ka Johan Bagget ning Johan Casterit, kes olid arvatavasti olnud mittrasklased, olnud teinud neile makstud päwapalkade järgi. 1689. a. olid Toomkirku (peiskopla) ehitusel töötanud Baggetile makstud 16 hõbedõõri päevas, temaga koos töötanud sellidele - 14.⁶⁷ 1698. a. olid J. Caster töötanud Toomhospidali ning saanud päwapalgaks 1 vanktaabri ning 3 toopi õlet.⁶⁸ (Nagu ilmus 1690. a. kind-

61 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 912, l. 140

62 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 919, l. 15-17.

63 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 858, l. 794, sü. 862, l. 597-598, sü. 864, l. 1760, sü. 865, l. 569-570, 7.

64 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 836, l. 469, sü. 839, l. 1391 ff., sü. 844, l. 1812, 7.

65 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 844, l. 344-349 p.

66 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 832, l. 783, 785

67 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 832, l. 775

68 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 861, l. 1249, sü. 862, l. 739

rakubermanguvalituse verifikatsiooniraamatus leiduvalt selgib
süst ehitajate palkade kohta, pidi "undeutsche Zimmermeister"
saama päevapalgaks 1 taabri (ilmselt vaasi) ja 3 toopi õlut,
mittesakslasest puusepaulane või -sell aga 28 vaskõõri ja
3 toopi õlut⁶⁹. 1699. a. on üks "undeutsche" puuseppmeister
koos selliga parandanud Toomkriiku juures piiskopla
talle⁷⁰. 1696. a. on meister Thomas Jacobsson ehitanud suur-
tükiväe taibeks sadamasse materjalikeuru⁷¹.

Metstite kõval on üksikuid aastaid teenitud ka liht-
puuseppadegi (ordinarie Timberman, ilmselt sellid). Need
on olnud rootslased või eestlased, otsustades nende nimede
järgi (linnuses on töötanud Joseph Simonsson, Christer
Simonsson, Joseph Hansson, Erich Carlsson, Tõnno Kaup, Riija
Johan, Clas Möller, Matthias Beut)⁷². Pole aga selge, kas tegemist
on nende nimetatud puuseppmeistrite sellidega või otsiselt
riigi teenistusse palgastutega.

Ka puuseppmeistritest pole ükski kantud Tallinna
kodanikeraamatusse. B. Bickel on ilmselt elanud Toompeal,
J. Bagge riigi maavaldusel Tonismäel.⁷³ Üldiselt puuseppade
omas pole teada ei nende elukoht ega hunkihumiluvus.

Sepad on samuti kuulunud kindlustustöödele riigi
palgale võetud käsitööliste hulka. Juba 1630. a. määratakse muld-
kindlustuste rajamiseks tehtud kulutuste hulgas sepale (Dre-
rich Bruning) makstud summaid.⁷⁴ Mainitud sepp on arvatud

69 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 837, l. 926

70 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 864, l. 1790

71 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 856, l. 808

72 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 823, l. 1743, 1781, 1817, 1922, st. 827, l. 923, 959-960, 970 jt.

73 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 746, l. 49.

74 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 812, l. 22, st. 815, l. 181-184

ka 1685.a. fortifikatsioon: "staats" raudsepana (grof sued).⁷⁵ 1687.
ja 1688.a. on raudsepana olud Jürgen Mikelson,⁷⁶ alates 1690.a.
"staats" Hans (Johannes) Schütz.⁷⁶ Nr. väikesepana (lüksusepana,
Klein Sued) on "staats" 1685.a. alates Hinrich Sutter, kes on sa-
nud sellipalka.⁷⁷ 1693.a. on fortifikatsioonikasvat võitluse sum-
ma makstud ka kroomurru töötanud sepale Casper Kienemanni
tööriistade parandamiseks eest.⁷⁸ Võimalik, et siin on tegemist sepa-
ga, kel Tallinna raad luba 1689.aastal vabameestena daana-
mäeli asuda.⁷⁹

Suuremaid sunnmeid on sepatööde eest makstud Be-
kendt Kienemannile, kes oli 1683.aastast alates linnusesepaks.⁸⁰
Kienemann on teenud peaaegu kõik linnusele vajalikud
tööd ning töötanud ka Toomkiirke tarbeks.⁸¹ Toomkiirke
kassast on suuremaid sunnmeid makstud Andreas
Pluskusele.⁸² Väiksemaid sunnmeid on makstud ka Chris-
tian Neuberile ning Caspar Flüggenbergerile. Nimetatud sep-
padest on Tallinna kodanikraamatusse kantud B. Kienemann
ning A. Pluskus,⁸³ ent ilmselt on Kienemann linnusepana tegeit-
seid võljaspool all-linna tsunfti. Molemad siinmainitud
on elanud ning maavaldusel Toompeal ning Toornäel,⁸⁴ al-
ludes seega Toompea linnusekõrge jurisdiktsioonile.

Väikesepad ja valajad on teenud üksikuid suure-
maid töid Toomkiirkes ning linnuses. Väikesepad on katnud
vaskplekiga Toomkiirke katuse, valmistanud teulelippe jms.

- 75 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 912, l. 45
76 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 913, l. 11-12, nr. 916, l. 11-12, nr. 917, l. 13-15, nr. 918, l. 14-16 jt.
77 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 912, l. 45 jt.
78 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 919, l. 117.
79 V. Kousap, Dekoraatõne, s. 27
80 B. Kienas, lk. 28, nr. 823, l. 1759 jt.
81 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 836, l. 1013, nr. 846, l. 1134, nr. 853, l. 1111, 1121, 1124 jt.
82 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 832, l. 784, 790, nr. 836, l. 1000, 1005, 1012 jt.
83 Tallinna kodanikkude raamat..., lk. 79, 93.
84 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 746, l. 50, 52.

Toomkiiku katust on katunud David Hübner koos sellidega.⁸⁵ Linnuses on töötanud orvoksepääd Christian Hagen ja Kolman Lanet.⁸⁶ Valajatest (erohingijest, erohingutare) on peale Detloff Riedewegi (ot. ptk. I, 3, lk.) Toomkiiku tarbeks töötanud Valentin Wulff, kes on 1691.a. valanud Toomkiiku ajanaitejale löögikella.⁸⁷ Samuti valanud käsiuid, lihtreid jms. Nimetatutest on all-linna kätiteeliste hulka kuulunud David Hübner ning Valentin Wulff, kes on kantud ka linna kodanikerahmatusse.⁸⁸ (D. Hübnerite oli reeditud ka üksi Tallinna vaevuskeest)⁸⁹ Chr. Hagen on elanud Toompeal.⁹⁰

Pottsepääd on ehitatavasis hooneis ahje ladunud. Pidevalt on nad tegutsenud linnuses. 1680.a. on tööde eest tähtsitud pottsepp Jürgen Reini lesele.⁹¹ 1683-1689.a. on linnuses pottsepatöid teinud Christian Harder⁹², 1689-1699.a. Georg Sigfried Schmidt,⁹³ keda dokumentides on nimetatud ka ahjupottsepäeks (kakel ugi mästare). G. S. Schmidt on ahje ladunud ka Toomkiiku hooneis, Toomhospidaliis ning kondlustute vakthonnaruumides.⁹⁴ Toomkiiku ugi fortifikatsioon: elitööl on töötanud ka pottsepp Glef Reißner (Reissner)⁹⁵ ning Gloff Hansenn⁹⁶, samuti pottsepa- sell Albrecht Pöbell.⁹⁷ Tallinna kodanikerahmatusse on nüüd kas- tud vaid G. S. Schmidt, kes abellus eelpoolmainitud J. Reini lesegaga⁹⁸, saades iluselt sel teel meistriks. Ka tema on elanud Toompeal⁹⁹ ning linnusekätiteeliseks väljapool künsti te- gutsenud.

85 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 839, l.1468, st. 846, l.1131, 1133 jt.
 86 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 848, l.716, 717, l.837, st. 862, l.846
 87 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 839, l.1467
 88 Tallinna kodanikerahmatuse..., lk. 71, 121, TLRA, f.230, n.1, st. BK 28(a), l. 28.
 89 A. Joon, Die Zunfthandwerker, lk. 39
 90 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 746, l.50, 52
 91 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 812, l.20
 92 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 823, l.1759, 1785, 1793 jt.
 93 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 827, l. 946-947, st. 831, l. 618 jt.
 94 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 832, l. 866, st. 836, l. 1067, st. 843, l. 1343, st. 856, l. 819 jt.
 95 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 918, l.13, st. 869, l.15 jt.
 96 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 919, l.162, 167
 97 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 832, l. 782 jt.
 98 Tallinna kodanikerahmatuse..., lk. 101
 99 ENSV RAKA, f.1, n.2, st. 746, l. 49

Klaassepad on ehitataval objektidel aknaid klaasitud. Linnuse klaassepana on 1680-1696. a. tegutsenud Jerd Thiergarten, kes on üksikult juhtudel ka Toomkiriku ehitistel ning Toomhospidaliis töötanud.¹⁰⁰ 1697-1699. a. on linnuse klaassepaks olnud Caspar Gotthof, kes on töötanud ka Toomkirikus ning fortifikatsiooniehitistel.¹⁰¹ Toomkiriku kooneris on töötanud ka klaassepp Hans Bartram (Bertram)¹⁰². Nüüd klaasseppadest on Tallinna kodanikeraamatuse kaudu Jerd Thiergarten.¹⁰³ Avatavasti on kodanikeraamatuse Johann Bartrami nime all kantud klaassepavelli näol tegemist mainitud Hans Bartramiiga.¹⁰⁴ C. Gotthof on tehti natsaris ning all-linna töötanud.¹⁰⁵

Maalrid on teanud mitmesuguseid värvimis- ning kaunistustöid. Linnuses tegutsenud maalreist märgitakse dokumentides kõrge sageda ehitistööd: Bedtman Starkloff ning docentz Buchauwi.¹⁰⁶ Kõlemad on ka Toomkiriku ehitistel töötanud. Prauer on töötanud ka Delhoff Geldermann ning Simon Fickel.¹⁰⁷ Ikski nimetatud maalreist pole kantud Tallinna kodanikeraamatuse docentz Buchauwi on olanud ning maavaldusel Tõnsoniäel¹⁰⁸ ülesõnitud maabite juuiddoline ning auestalane kuuluvus on teadud, nagu 1699. a. seurtükiväe käsitöökoda värvunud Marten Maerussoniigi oma.

Maabite hulgas teleks eristada portreemaalijaid (counterfeier), kelledelt on üksikult puhkeudel töid tellitud. Nii on 1695. a. kindralkuberner A. J. De la Gardie ning portreemaalija Ernst Wolhelm dandiceri vahel sõlmitud lepingu kohaselt dandicerit

100 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 812, l. 20, si. 823, l. 1759, 1783, 1785, si. 836, l. 1015 jt.

101 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 859, l. 405, si. 861, l. 126, si. 862, l. 846 jt.

102 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 832, l. 784, si. 834, l. 905, si. 839, l. 1470 jt.

103 Tallinna kodanikeraamatuse... , lk. 101

104 samaa, lk. 82

105 A. Sooni Die Zunfthandwerker... , lk. 198

106 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 823, l. 1785, 1881, si. 827, l. 993, 953-955 jt.

107 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 854, l. 1008, si. 853, l. 1200, si. 861, l. 1224 jt.

108 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 746, l. 49 p.

tellitud Toomkiiriku altarijoonid (ot. ptk. I. 3, lk. 32), mille eest dandicer pidi saama 400 spetsieringitaalrit (need 100 kroonaks).
Nimetatud ommu on: dandicerile ja tema leseli võtja makstud.¹⁰⁹
dandiceri, kes tollal oli rüütelkonna kunstnikuks, võib pidada vabamaistrikes, kuna ta vabastati 1687. a. kuningas Karl XI korraldusel truupsihindusest.¹¹⁰ Samuti vabastati samal aastal truupsihindusest seidert Sötie, kes on 1690. ja 1691. aastal ka Tallinna linnuses töötanud.¹¹¹ All-linna maebitruppi on hiliselt kuulunud portreemaalija Johan Cassel,¹¹² kes on 1698. a. maalitud mõned kindralkuberner: käsituses olvad ruumid,¹¹³ samuti 1699. a. Toomhospidali kuu võrajoonid: maalitud Matthias Bahse¹¹⁴

Tislerid ja puutööriialid valustasid elutatavale koonetele sissustust. Linnusetisleriteks on 1683-1696. a. olnud Biele Witt, kes on töötanud ka Toomkiiriku ring fortifikatsioonitubeks (valustanud sissustust komandandi majale)¹¹⁵ Toomkiiriku ring linnusele on töötanud Gottfried Larsson¹¹⁶ (saksa keelseis Toomkiiriku arvestes on tiler Larsson: esimesena antud Gottfried, rootsi keelseis linnusekassa arvestustes Botwed. Arvatavasti on riiki tegemist ühe ja sama inimesega). Tislerina on Toomkiiriku tubeks töötanud ka Hermann Berns¹¹⁷. Alates 1697. aastast on linnuses peegeldatud tileritööd teinud Christian Hökendorff, kes on samuti Toomkiirikus töö-

109 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 353, l. 1196, si. 356, l. 319

110 W. Neumann, G. W. Dandicer, Bin Kvaler Maler..., lk. 9

111 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 837, l. 897, si. 839, l. 1399.

112 Tallinna kodanikkuderaamat..., lk. 141, TLRA, f. 230, n. 1, si. BK 28(a), l. 10p.

113 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 862, l. 805-807

114 Tallinna kodanikkuderaamat..., lk. 146, ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 864, l. 1330.

115 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 823, l. 1759, si. 919, l. 152p.-153, si. 920, l. 137-138p. A.

116 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 823, l. 1881, si. 837, l. 280, si. 853, l. 1102, si. 864, l. 1350, 7.

117 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, si. 832, l. 791, si. 836, l. 1005, 7.

taand. ¹¹⁸ Väikemaid summasid ar makstud ka Heinrich Holtheimile ning Bovert Dielele. ¹¹⁹ Tallinna kodanikeraamatusse pole ükski mainitud tsilereist kantud. P. Witt ar elanud kirgi maavalduel Toompeal, kirgi maal Toomisel ar elanud puuturul Wilhelm Grotthof ¹²⁰. Kodanikeraamatusse ar kantud Andreas Beitz, kes ar töötanud linnuse ja Toomkiriku taibetes. ¹²¹

Kujurid (Bildhauer, Bildschützer) ar teinud üheksa tööd Toomkirikule. Nii ar all-linna meister Chr. Ackermann teinud kirikule altari (ot. I 3, lk. 32.), Heinrich Martens valmistanud ajameitaja nimbulaua. ¹²²

Kivitaundurid ar vaadeldaval perioodil töötanud peamiselt Toomkirikus ning kindlustustöödel, aga ka linnuses. 1687. aastast alates ar fortifikatsioonikassast makstud palga meister Gustav Johann Stockenbergile. "Staat: vort: Stockenberg 1690. aastal. ¹²³ 1690. a. kerkel tööteti Stockenbergi seivstasapalka 180 hobetaabrit 230-le, mille kohta 1691. a. pearaamatuse or märgitud, et "staadis" ar teine poole aasta palgaks ette nähtud 90 hobetaabrit, ent ta ei saa selle eest töötada. Seetõttu or talle määratud leitnandipalk ¹²⁴. Siiski ar juba 1693. a. teine palk vähendatud 200 hobetaabritele aastas. ¹²⁵ Stockenberg or töötanud ka linnuses. ¹²⁶ Toomkirikus ning linnuses ar töötanud meister Thomas Dorsch (Torsch), samuti mõned kiviraiderid (Simeon Sifferson, Johan Sechske), kes olid ilmselt sellid, otsustades neile mõnede tööde puhul maks-

118 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 858, l. 813, sü. 859, l. 405, sü. 862, l. 846, sü. 865, l. 734.

119 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 832, l. 784, sü. 859, l. 405

120 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 746, l. 49

121 Tallinna kodanikeraamat... lk. 93

122 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 843, l. 1098, sü. 846, l. 1098, l. 7.

123 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 913, l. 9, 10, sü. 917, l. 11-12 p.

124 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 918, l. 141, 141 p.

125 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 919, l. 15-17

126 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, sü. 862, l. 846 p.

tava pärapalga järgi (14 köbeööri ja 3 toop: olut).¹²⁷ Kiviraiderid töötasid kivimüüri- ja toodud kive, tegid kivist alua-
laudu, uksepõlve jms. Britia tuleu oli kiviraiderite kava-
kivide valmistamine, mis Tallinnast ka mujale viidi.

Nii on kiviraiderid saanud kava kivide valmistamiseks eest
Toomkiiriku kassast 1698. aastal 224, 1699. aastal koguni 480
kõbetaabrit.¹²⁸ Kava kive (ploate) kasutati kiriku põrandade katmiseks.

Kindlustustöödele palgati pidevalt lihtkiviraiderid,
kes, osustades nende kinnide järgi (Matti Klupp, Johan
Kreus, Jacob Simonsson, Isaac Pettersson, Peter Norman,
Thõnõp Thõnõpson jt.)¹²⁹ olid eestlased või rootslased.

Kivimurdjad on olnud peamiselt ehituskivide müü-
jad (ehituskive on ostetud ka kaupmeestelt, vt. II, 2., lk.
52.) Kivimüürid^{Nad} olid ka iluselt elanud Tsaimittel.¹³⁰ Kivi-
murdjad on enamuses olnud eestlased: Wagga Jahan,
Kucko Jahan, Otza Jahan, Peter Zap, Simon Kepp, Kucko
Matis, Halli Jürgen, Peter Kurck, Pedra Jahan, tema sulane
Jürgen Kaunikas, Mäiko Peter, Hans Kaiakass, Pili Jaak,
Kucko Jürvi ja tema sulane Jürvi Jürvikas jt.¹³¹

Osajalikele abitõid tegid peale sõdurite ka kandjad
(handlanger), kes töötasid Toomkiiriku ehitistel ning lin-
nuis. Ka nende hulgas on enamuses olnud eestlased,
nagu nähtub abitõelõite palkade kohta esitatud spetsi-
fikatsioonidest. Nii on 1693. a. müüriõpade käsitusel olnud
kandjate hulgas märgitud Jürgen Rätsep, Cõina Andres,
Jürvi Mullickas, Mickel Sammet, Hanne Jocke Hans jt.,

127 ENSV RAKA, I, 1, n. 2, hü. 853, l. 1100, 1101, 17.

128 ENSV RAKA, I, 1, n. 2, hü. 861, l. 1201, hü. 864, l. 1774

129 ENSV RAKA, I, 1, n. 2, hü. 912, l. 129, 11., hü. 913, l. 97, 11. jt.

130 ENSV RAKA, I, 1, n. 2, hü. 865, l. 696

131 ENSV RAKA, I, 1, n. 2, hü. 916, l. 60, 88p., 98, hü. 865, l. 696, 17.

1694. a. Pili Jervi, Silla Jervi, Hans Lauri, Wso Andrus, Kirk
Franda Hans j. ¹³² Kandja põuapalgaks oli 6-8 hõbeööri. Toom-
kiriku ehitistel ning Toomkospöidalis töötasid ka Toomkiriku
kellamehed (Klokenläuter). ¹³³

Kaas lihtkinnuvedjatiga palgati kindlustustöödele ka
kärestegijaid. Nende hulgas näivad enamuse olewat eestlased,
nimele järgi: otsustades (Paul Matzson, Matz Jacobson, Matz
Styf, Simon Niesson, Märten Matzson, Hans Christerson,
Märten Bertilsson) ¹³⁴

Bestlasi on riigiehitustel töötanud muudeltgi puukudel.
Nii on 1697. ja 1698. aastal makstud eestlasele Mickel Puyckima-
kerile (Puyggi-Macher, Pöggimaker) linnuseõue ning linnu-
sewäraava prügitamise eest ¹³⁵ 1695-1697. a. nälgahäda ajal
on talupoegi võetud kindlustustöödele. ¹³⁶ Need on raken-
datud ka muude objektide ehitamiseks. Nii on 1697. a.
palgatud maalt põgenenud talupoegi Toomkiriku kiriku-
teenijate majade ümbrantokraave kaevama, neile
on makstud 3-4 hõbeööri päevas. ¹³⁷

Riiklikud ehitus- ja kindlustustööd olid lisateenis-
tusallikaks ka vöörimeistele ja mündrikele. Vöörimehed
vedasid ehitusobjektidele materjale linnast, sadamast,
kivimurrust ning Telliskoplist, Saamuti on neilt ostetud
töödeks vajalikke liiva ja savi. Vöörimehed on materjale
vedanud peamiselt linnusest ja Toomkiriku ehitistele,
kindlustustöödel on materjalivedajaks olnud peamiselt
rüütelkonnalt kokutuste korras nõutud talupojad j. o.

¹³² ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 848, l. 735, nr. 851, l. 688, 689, 747 j.

¹³³ ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 832, l. 775 j. j.

¹³⁴ ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 912, l. 113 j.

¹³⁵ ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 859, l. 393, nr. 862, l. 208

¹³⁶ 6. d. nr. 6, juuri nälgjahäda Bestlasi... , lk. 64

¹³⁷ ENSV RAKA, f. 1, n. 2, nr. 858, l. 214

III 1, lk. 630

Peale eelpoolnimetatud käsitööliste on riiklikel ehitus- ja kindlustustöödel töötanud ka üsnagu muude erialade käsitöölisi. Alates 1691. a. on fortifikatsioonikamari palga maksjad ninooi Gottfried Gräbnerile¹³⁸. Samuti on 1690. ja 1691. a. fortifikatsioon: "staadi" olaud ehitusmeeste (werk-mästare)¹³⁹, kelle lähem viiala on aga teadmata. Tööüheke ja lennuse taubeki on töötanud ka köiepunijad, pumba-
meistrid jms. Rätsepad ja kingsepad on lisateenustust sa-
anud sõdurivarustuse valmistamisega. Enamus varustusest
telliti Toompea gildi kuuluvad käsitööliselt.¹⁴⁰

Nagu eelpooltoodust nähtub, on suur osa riiklikel ehi-
tus- ja kindlustustöödel töötanud käsitöölisest tegutsenud
väljaspool all-linna tsunftte, kuuludes Toompea gildi või
töötades vabamaestina. Riik on nimetatud käsitööliste kiki te-
gevust soodustanud, võttes osa sellese kuuluvaid käsitöölisi
(aga ka all-linna tsunftkäsitöölisi) riigi teenistusse (forti-
fikatsiooni "staadi", lennusekäsitöölisesteks) ning andes ka
täiendavate normaluse lisateenustuseks, samuti nagi linna-
elanikkonna alamatusse kihidesse kuuluvatele oosi-
meestele, niündrikele, kivimurdjatele ja kandjale, lihtla-
si moodustas riik käsitööliste palgamiisega omaanda ehi-
tuskaadri, kellele ta tugines eeskätt kindlustustööde läbi-
viimisel. Riigi palgal olivatele käsitöölisetele makstud
summad moodustavad 1685, 1688, 1690, 1691, 1693, 1694. ja 1696. a.
kokku võttes 11,3% kõrgist riigi kuludest muudkui kindlustus-

138 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 918, l. 12, 13 jt.

139 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 917, l. 13-15, st. 918, l. 14-16

140 ENSV RAKA, f. 1, n. 2, st. 919, l. 71 jt.

te rajamiseks (16421 hõbetraabrit 447 741-st.). Arvestades, et koos riigi poolt Tallinna kindlustustöödele saadetud sõduritele ja ohvitseridele palgakaks makstud summadega (ot. III 1, lk. 63) moodustab see kätajaj 56,8% ning et 36539 hkr. e. 24,7% üldkuludest on kulutatud bastionide ristteeni rajamiseks vajalike materjalide ostuks, võib telda, et enamus kindlustustöid viidi läbi riigi poolt Tallinna omanatud või Tallinna käsitööliste hulgas riigi palgale võetud ehituskadritega. Sama võib öelda ka riiklike ehitus- ja kindlustustööde kohta terveks, arvestades, et riigi palgale võetud käsitöölised, samuti ka linnusekäsitöölised, on teinud suure osa töödest ka muudel riigi kulul ehitatavatel objektidel. Kõrgi riigi kulul ehitatavatele objektidele kulutatud summadest moodustavad riigi teenistuses (fortifikatsioon "staadis" või linnusekäsitöölised) olnud käsitöölis-tele makstud summad 1685, 1690, 1691, 1693, 1694. ja 1696. a. kokku võttes 12% - 18447 hõbetraabrit. Koos sõduritele ning ohvitseridele makstud palgakadega (ot. III 1, lk. 63) moodustavad riigi ehituskadritele makstud summad 46,3% kõrgist kulutatutest riiklikeks ehitus- ja kindlustustöödeks (sejuures pole arvestatud fortifikatsioon "staadis" olevate ohvitseridele ning teenistusele makstud palga). Materjalide ostuks ehitatavatele objektidele on kulutatud 39953 hkr. e. 25,5% üldkuludest.).

Kahjuks pole autaril käsitööliste tsunftikuuluvuse kohta käivate andmete rikkuse tõttu õnnestunud kindlaks teha tsunftikäsitöö raames ning väljaspool seda teostatud tööde osulist osatähtsust riiklikel ehitus- ja kindlustustöödel. Võib

siski oletada, et suurema osa oskustöödest on teinud väljas-
pool all-linna tsunftte tegubennid käsitöölised. Formus ja
teigi teunistusse võetud käsitööliste töö väljaspool tsunftikäsi-
töö raame. Samuti on enamus müür-ning puusepp: ja
teisigi käsitöölisi elanud väljaspool Tallinna magistraadi
juurisdiktsiooni ning ilmselt kuulunud Taanpera gildi või te-
gubennid vabameestitena.

loppusena.

XVII sajandi lõpkuümneades Rootsi valitsusel kavats olid Tallinna ulatuslik kindlustamine bastionidega jäi suures osas teostamata. Beskätt oli põhjuseks asjeldu, et Tallinna linn, kes pidi kandama kindlustustööde pearaakont, ei olud laialdaste ning kulukate kindlustustööde tegemiseks suuteline. 1686. aastal kinnitatud ehituskavas, mille alusel asuti bastionide süsteemi rajamisele, oli ette nähtud 11 bastioni ning 6 raveliini ehitamine. Põhjuste algusaastaks suudeti ehitada vaid 3 bastioni ning 1 raveliini (nust rajas linn vaid ühe bastioni).

Vaatamata sellele, et laialdane kindlustuskava suudeti ellu viia vaid osaliselt, olid riigi poolt suurele määral maas-alal Toonpeal ning Toonmüel teostatud kindlustustööd küllaltki mahukad ning kulukad. Rajati Ingeri ja Rootsi bastionid ning Wisnari raveliin. 1680-1699. a. kulutas riik Tallinnas kindlustuste rajamiseks 350 000 - 360 000 hõbetaabit. Koos kulutustega ehitus- ja remonttöödele Tallinnas linnuses ning Toonkiuku taastamistöödele moodustavad riigi kulutused ehitus- ja kindlustustöödele sel perioodil u. 430 000 hõbetaabit. Ehitus- ja kindlustustöödele suurte summade eraldamise eelduseks oli Rootsi valitsuse poolt läbi viidud reduktsioon, mille tulemusena juba 1680-ndatel aastatel teimus

riigiteelude teudus ka ning rahamajanduse areng. Suuremad sissetulekud võimaldasid teha ka suuremaid rajalöösi kuleitusi. Nii aigi enamusest riigi kuleitustest Tallinna ehitus- ja hindlustöödeks (eeskätt just hindlustöödeks, milleks eraldati $\frac{4}{5}$ kõrgist summadest) tehtud 1690-ndatel aastatel.

Ehitus- ja hindlustöödeks vajalikke materjale on kaugitud esmajoones Tallinna kaupmeestelt. Eriti suur osakaal ehitusmaterjalide hulgas (rahaliselt väljendatuna) on olnud kohalikul leibjal- sübja eest kaupmeestele makstud summad moodustavad vaadeldaval perioodil ligikaudu poole kõrgist riigi poolt materjalide ostuiseks tehtud kuleitustest. U. $\frac{1}{2}$ materjalidest osteti väljastpoolt Tallinna majanduslikku tagamaad mandril peamiselt laevnikelt, kaupmeestelt ja talupoegadelt. Materjali osteti Rootsist, Rootsielt, Soomest, Hiinamaalt, aga ka Venemaalt. Riik võimaldas seega ehitusettevõttele lisateenustust Tallinna kaupmeestele, aga ka nende pealinnade kaupmeestele ning laevnikele, moodustades sotsiaalselt ehitusmaterjalide tootmise suurenevat ning Eestimaa mandriosa, Hiinamaa ning Soome talupoegadelt nende majapidamistes toodetud materjalide ostuisega ka kodu- tootmise arengut, alles seega tootlike jõudude edendajaks.

Riigi ^{kulul} ~~poolt~~ ehitatavatel objektidel tehtatud tööd on suurema osa teinud riigi enda poolt neile suunatud ehituskadrid. Riik ei püüdnud üksnes tema karnituses olevate kaadrite - sõdurite - suunaalusega ehitus- ja hindlustöödele ning tööjuu nõudmisega Eestimaa riiklikon- nalt, vaid lõi ^{ka} Tallinna käsitöölise hulgas omaenda

ehituskaadri, mis tegutses väljaspool linna kunstikäsitöö raame. Sõdeveele ning riigi poolt ehitus- ja kindlustustööde tarbika moodustatud käsitööliste kaadrile palkadena makstud summad moodustavad enamuse oskera- ja lühikoolistele tasutud summadest. Kõrgist riigi poolt tehtud koolitustest ehitus- ning kindlustustöödele moodustavad need summad peaaegu poole - 46,3% (nuldkindlustuste kapis- ruseks kuulutatud summadest kegnuni 56,8%). 6. maenda ehituskaadri loomisega ning väljaspool seda ka Toompeal elanud käsitööliste rakendamisega ehitus- ja kindlustus- töödel soodustas riik transpordilise käsitöö liikumist. Sa- nuti olid riigi kulul teostatud tööd peamiseks või li- sateenistusallikaks laialdaselt käsitööliste, aga ka linna alamkihtidesse kuuluvate töötajate ringkonnale.

Riiklikud ehitus- ja kindlustustööd Tallinnas soodusta- sid teatud määral kaubanduse ja käsitöö arengut, ehkki Rootsi riik, nagu teisedki riigid, oli "masin selleks, et alal- hoida ühe klassi võrnu teise klassi üle"¹ ning üleneklas- si huvides tehtud sojalised kulutused tuli lõppkokkuvõt- tes otseselt või kaudselt kinni maksta alamklassil- ta- lurahval.

1. O. F. deuin, Riigist. (Sõudlasi ülikoolis 11. juulil 1919. pee- tud loeng), Teosed, 29. kd., Tallinn, 1954, lk. 442.

Tabel 1.

Riigi kulutused ehitus- ja kindlustustöödeks Tallinnas (hõbetaarvuis)

Aasta	Muldkindlustuste kayamiseks.	ssolevile talvis- te tööde eest.	Muudeks kaarte- ehitusteks.	dinnusele	Toomkiiku ehitistele.	Toomkas- pidamiseks	Kokku.
1680	$2557\frac{2}{3}$ ⁴			$335\frac{2}{3}$	(100)		
1681	$(3178\frac{1}{3})^2$			13	(100)		
1682	$(1537\frac{1}{2})$			451			
1683	(12000)	$764\frac{1}{3}$		370			
1684	(14531)	2387		366	(100)		
1685	$8147\frac{2}{3}$ ³	$(1357)^3$		$1352\frac{2}{3}$	(100)		$10957\frac{1}{3}$
1686	$(12455\frac{2}{3})$	707		$413\frac{1}{3}$			
1687	$15815\frac{1}{3}$			$722\frac{2}{3}$			
1688	$18789\frac{1}{3}$			$590\frac{1}{2}$	$(1790\frac{2}{3})^4$		
1689	$(20650\frac{1}{3})$			$1896\frac{2}{3}$	$1648\frac{1}{2}$	$654\frac{1}{3}$	
1690	19423			$2706\frac{1}{2}$	$2797\frac{1}{2}$	$148\frac{1}{2}$	$25075\frac{2}{3}$
1691	$21317\frac{2}{3}$			1690	$8568\frac{1}{2}$		31576
1692	(22183)			$4863\frac{2}{3}$	1711		
1693	21102		1989	1703	959		26503
1694	20816		$1218\frac{1}{2}$	$4279\frac{1}{3}$	$3738\frac{1}{3}$		30052
1695	$(24380\frac{1}{3})$			$2746\frac{1}{2}$	2689		
1696	$22329\frac{2}{3}$		$1501\frac{1}{3}$	2408	$2375\frac{2}{3}$		$28614\frac{1}{2}$
1697	(24004)		1019	602	5667		
1698	(22840)		1820	$4151\frac{1}{3}$	2181	$136\frac{1}{3}$	
1699	(19320)		357	$1759\frac{1}{3}$	2693	$33\frac{1}{3}$	

disad.

1. Andmed on ebatäielikud.
2. Selgudes märgitud summad näitavad peam. fortifikatsioonide ning Toomkiiku kas-
sade antud summasid ning e. peegeldavad tegelikke kulutusi.
3. Summa on antud pearaamatute andmete alusel, ei lange kokku fortifikatsioonide kassa-
kaalvatute arvestusega.
4. Tegelikult on sellest summast ~~1687. a. kuuks~~ 1687. a. kuuks antud 469, 1688. a. 1321 $\frac{1}{3}$ htl. (ot. I, 3, lk.)

Tallinna linnuses nn. "uue magasin" ehitamiseks kulu-
tatud materjalid ning mahaliised vahendid.

	1691.a.	1692.a.	1693.a.
Palke ning sarikaid		541	21
Latta		657	
Mitmesugusid laudu (tosinaid)		145 $\frac{1}{4}$	
Saialaudu (tosinaid)		24 $\frac{3}{4}$	64
Katuskive		17 500	
Telliseid		850	2100
Hollandi klinkertelliseid		1700	1000
Müürikive (hildades)	16	183 $\frac{1}{2}$	24
tolvikive		11 550	2700
Portaalikive		124	
Kiriplaate			270
Tallinna lüppe (sälitütes)	36	584	94
Hiiumaa lüppe (sälitütes)			8
diiva (koormatus)	600	2173	502
Savi (koormatus)			106
Latinaelu		7825	7440
Väiksemaid naelu		5056	
7-tolliseid naelu		2100	344
Materjalide eest makstud (hkr.)	97.29	1976.00	700.25
Ehitajate palgakaks (hkr.)	179.09	2314.28	837.10
Kokku kulutatud (hkr.)	274.06	4290.28	1538.03

Tabel 3.

Väljaspoolt Bestinas maandriosa pärinevaid müüpaite materjalide ostuks kulutatud summad.
(hõbetraabes)

Aasta	Üldkulutused ma- terjalide ostuks	Sellest väljaspoolt pärinevaid müüpaite	%	Kokku	düübekist Fortifikatsioon	Töökõrbe dünus	Kokku	Rootsust Fortif. Töökõr. dünus			
1680						80					
1681											
1682											
1683						147½					
1684											
1685	3371 ⅓	573	17	108	42	66	203 ⅔	35 ⅓	168 ½		
1686								58			
1687								80			
1688											
1689									488		
1690	4198	1285 ⅓	17,8	296 ⅔	1180	170 ⅔	120	478 ½	99	12	367 ½
1691	9170 ⅓	2231 ⅔	24,3	518 ½	229	245 ½	44	701 ½	348 ⅔	352 ⅔	307 ½
1692					1810	130	224			10	
1693	6512 ½	1281	19,7	118	118			276	276		128
1694	7690 ⅔	1784 ⅓	23,2	439 ⅔		111	328 ⅔	357 ⅔	229 ⅔	78 ½	
1695											
1696	5910	1229 ⅔	20,8	490 -		245	245	430 ½	430 ½		
1697						666 ⅓	6 ⅓				
1698							320				
1699						240	216				50 ⅔

Tabell 3 järg.

Aasta	Soomest		Hälvemaal		Venemaal		Teedmuute paritollide					
	Kokku	Faktif.	Taaskirik	linnus	Kokku	Faktif.	Taaskirik	linnus	Kokku	Faktif.	Taask.	linnus
1680				$4\frac{1}{3}$								
1681												
1682				$82\frac{1}{2}$								
1683				11								
1684				35								
1685	$222\frac{2}{3}$	113		$109\frac{2}{3}$	$38\frac{1}{2}$	$101\frac{1}{2}$						
1686												$23\frac{1}{3}$
1687		79		26								
1688		$38\frac{1}{3}$		56					200			$6\frac{2}{3}$
1689				85					$647\frac{1}{3}$			
1690	$75\frac{2}{3}$	$75\frac{2}{3}$			12	$2\frac{5}{6}$			$422\frac{2}{3}$			20
1691	230	230			$9\frac{1}{3}$				$262\frac{2}{3}$			
1692				40		$5\frac{1}{3}$						
1693	294	294		$18\frac{2}{3}$		16						
1694					17				576			
1695				$59\frac{2}{3}$					555			
1696	$303\frac{1}{3}$	$183\frac{1}{3}$	70	50	6							
1697				29		80						
1698												$26\frac{2}{3}$
1699				$49\frac{1}{3}$								$85\frac{1}{3}$

-90-

1692. a. Tallinna linnusele Eestinaa talupoegadele ostetud puitmaterjalid.

Talupoegade peritolu.	Palke							Savikaid					Lätte.	
	2-pa.	2½ - pillasteid	3-s.	3½-s.	4-s.	5-s.	6-s.	7-s.	3-s.	4-s.	6-s.	7-s.		muud
Kolga		1	17	3	45	10	4	8	7	3	2	8	7	415
Kiisu			3	12	6	8						12		
Maardu mõis		2			2									
Jootna					4									
Kambi					3				5	4				
Jägala														
Valkla									5					
Perita									9					
Purila														
Alavere														10
Uuenõisa					4				5	2				100
Anija			20		9									
Anija, Alavere			21	1										42
pe Kiisu														

Tabel 5

Eestimaa riitlaskonnale "uue magasini" ehitamiseks pandud veevõrkude ehitamine.

1692.a.	Müükiise süldades	Võvikiise	Liiva koormas	Makstud vedude asemel - vasktaarbis	7-süllauid	Palke					
						6-s	5 $\frac{2}{3}$ -s.	5 $\frac{1}{2}$ -s.	5-s.	4-s.	3-s.
Harjumaa	68 $\frac{1}{4}$	2850	30	98		5			1		
Virumaa	52 $\frac{3}{5}$		489	43							
Järvamaa	25 $\frac{1}{2}$		154	34							
Läänemaa	10 $\frac{1}{2}$			2 $\frac{1}{2}$	13	103	5	6	75	24	43
Kokku:	156 $\frac{1}{4}$	2850	673	207 $\frac{1}{2}$	13	108	5	6	76	24	43

1693.a.	Müükiise süldades	Makstud vedude asemel - vasktaarbis	Liiva koormas	Palke			
				6-süllauid	5-s.	4-s.	3-s.
Harjumaa	2 $\frac{3}{8}$	134					
Virumaa	1 $\frac{1}{2}$	106					
Järvamaa		39 $\frac{1}{2}$					
Läänemaa					2	1	4
allst: Hanila kkk.					3		4
Võnni kkk.					1		4
Mäyamaa kkk.			502	1	1		4
Hiiu kkk.						1	4
Mihkli kkk.						2	4
Kokku:	3 $\frac{7}{8}$	279 $\frac{1}{2}$	502	1	7	2	18

1694.a. saadud 1692.a. võlgadena - vasktaarbis

Harjumaa	19 $\frac{2}{3}$
Virumaa	21
Järvamaa	23
Kokku:	63 $\frac{2}{3}$

Tabel 6.

Fortifikatsioon "staadis" oleval ja linnusekõrgetele ning kindlustustöödel töötanud sõduritele ja eluaitajatele makstud summad. (hõbetaabris; F - riiklikindlustuste kajaarisel, M.k. - riiklik kindlustuselukotel, Tk. - Toomkiriku elukotel, Th - Toomkõrgetaldis, L - linnuses).

		1685	1690	1691	1693	1694	1696
Puusepp D. Bickel ¹	F	471-			339-	280-	298-
	M.k.				13-	214.28	140.16
	Tk.				5.14	96.22	33.08
	L				33.29	496.15	187.05
Müürsepp A. Mäcker.	F	421.26					
Albaassepp J. Thier-	Tk.		14.20		14.20	63.10 $\frac{2}{3}$	15.05
garten.	Th.		12.16				
	L	114.14		105-		40-	84-
Müürsepp O. Lesker	F		588-	844-	839-	596.08	438.24
	M.k.				196.16	212.02	105.24
	L		11.24	12.06		210.25	
Müürsepp P. Klein	L	58.18					
Müürseppasell.	F		72-	72-	72-	72-	72-
Sepp B. Kienemann	Tk.		113.24		7.04	104.18	
	L	113.14	260-	175-	389-	325.12	415-
Sepp D. Bruning	F	108-					
Sepp H. Schütz	F		108-	108-	108-	108-	108-
dukussepp H.	F		72-	72-	72-	72-	72-
Sutter	F		72-	72-	72-	72-	72-
Pottsepp Chr.	L	97.09	36-	65-	36-	172-	120-
Harder	L						
Pottsepp J. S. Schmidt	F					15.09	
	Tk.						19.08
	Th.		6-				
	L		36-	65-	36-	172-	120-
Tosler E. Witt	M.k.				18.16	48.15	1-
	Tk.				13.29	32.05	
	L	166.23	64-	46-	25-	81.24	76.16
Kiviraadur J. Stocken-	F		230-	280-	200-	200-	200-
Berg	L					18.21	
diktiviraadurid, käntegipid	F	540-	660-	660-	748- 5492.74	792-	792-
"Werkmestare"	F		272-	272-			

Tabel 6 järg.

	1685	1690	1691	1693	1694	1696
Minister J. Gräbner.			96-	180-	180-	180-
Riigi teenistuses ole- vatele käsitöölistele kokku makotud:	2032.20	2519.20	2807.06	3296.12	4432.22	3358.10
Sõduritele ja ohvitseri- dele makotud:	3439.04	8655.30	8380.13	10157.23	10653.30	10788-

Резюме.

Строительные и фортификационные работы, проведенные Шведским государством в Таллине в конце XVIII века, исследованы до сих пор главным образом из аспекта архитектуры и искусствоведения. Цель данной дипломной работы - исследование государственных строительных и фортификационных работ, исходя из экономического аспекта. Главное внимание обращено на три проблемы:

- 1) Какие суммы были расходованы государством на строительные работы
- 2) От кого были куплены строительные материалы.
- 3) Кто работал на государственных стройках.

Данная работа основывается главным образом на архивные материалы, которые хранятся в Центральном Государственном Историческом Архиве Эстонской ССР. Важнейшими источниками для написания данной работы являлись бухгалтерские книги Таллинской фортификационной кассы и т.н. главные и верификационные книги управления Эстляндской генерал-губернии. Использованы также материалы Государственного Городского Архива Таллина. Историческая литература даёт лишь дополнительные данные, так как данная проблематика исследована пока очень слабо.

Шведское правительство запланировало окружение

Таллина системой бастионов. Этот план удалось выполнить лишь частично. К началу Северной войны успели построить 3 бастиона и 1 равелин, из них 2 бастиона (Императорский и Шведский) и Виенмарский равелин за счёт государства. Расходы государства на фортификационные работы были довольно значительными, составляя с 1680 до 1699 г. примерно 350-360 000 серебряных талеров. За счёт государства проводились также ремонтные и строительные работы в Таллинском замке и восстановились Домского собора после пожара 1684 года. Все расходы государства на строительные и фортификационные работы в Таллине с 1680 до 1699 г. можно оценить на 430 000 сер. талеров.

Строительные материалы были главным образом куплены от таллинских купцов. Вообще большие суммы были выплачены купцами за строительную известь - по 0,1 сер. талеров, т.е. половина от всех расходов на закупку материалов за шесть лет, по которым в источниках сохранялись полные данные о строительных работах на всех объектах. Примерно $\frac{1}{5}$ материалов куплено от шкиперов, купцов и крестьян, которые жили вне экономического "хинтерланда" Таллина на материке - в Любеке, Швеции, Финляндии, на острове Хийумаа и в России (от русских, главным образом псковских купцов была куплена ткань для изготовления одежды солдатам и офицерам, работавшим на строительстве укреплений. Некоторая часть материалов была куплена от эстонских крестьян.

Главный объём работы на стройках государства выполняли солдаты, направленные на фортификацион-

ные работы. Суммы, заплаченные солдатами и их офицерами, составляли примерно $\frac{1}{3}$ из всех расходов на строительные и фортификационные работы - по данным от 6 лет 52 365 сер. талеров из 152 778, или 34,3%. На одних фортификационных работах этот процент ещё выше - 45,5 (67 227 сер. талеров из 147 741, по данным от 8 лет).

На стройках работали ремесленники многих специальностей - каменщики, плотники, стекольщики, печники и др. Из их рядов государством вербовались свои собственные строительные кадры, нанимая ряд ремесленников и зачисляя их в т.н. штат фортификации (туда входили ещё офицеры и служащие шведской фортификационной службы). Для проведения работ в замке некоторые ремесленники были зачислены "замковыми ремесленниками". Эти ремесленники работали вне рамок цехового строя. Суммы, заплаченные им, составляют 12% от всех расходов на государственные работы. При проведении работ государство опиралось в основном на мастеров и на ремесленников, которые не входили в состав городских цехов и были главным образом на Ттоолмеа (Виннхорде) и его пригороде.

От рыцарства Эстляндии государство потребовало крестьян на фортификационные работы.

Таким образом, можно сказать что большинство работ на государственных стройках было выполнено работниками кадрами, которую государство либо направил в Таллин, либо взяло на свою службу из числа местных ремесленников.

Положительная роль государства в качестве строи-

Тема-предпринимателя состояло в стимулировании
материального производства и в развитии венецианского
ремесла. Государственные строительные и фортификацион-
ные работы дали содержание многим ремесленным
а также рабочей силе из нижних слоёв городского
населения. Но при всём этом нельзя забыть, что
военные расходы были деланы в интересах Шведского
государства и класса феодалов, но они выматывались
эстонским крестьянством.

Kasutatud allikad ja kirjandus.

I Arhiivimaterjalid.

Besti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv.

Fond 1 - Bestimaa rootsiaegne kindralkuberner.

— 278 - diivimaa rootsiaegne kindralkuberner.

Tallinna linna Riiklik Arhiiv.

Fond 230 - Tallinna magistrat.

II Publitseeritud allikad.

Neumann, W., Ernst Wilhelm Lendicer, Ein Revaler Master
des 17. Jahrhunderts, Separatdruck aus den N^o
N° 198 u. 199 des "Rev. Beob.", Reväl [s.a.], lk.
13-15

Nottbeck, B., Der alte Immobilienbesitz Reväls, Reväl, 1884,
[lisa].

Tallinna kodanikkuderaamast 1624-1690. ühes jätkuga kuni
1710-ni, Toimetanud Georg Adelheim, Tallinn, 1933.

III Kirjandus.

a) Marksismi - leninismi klassikute teosed.

Lenin, V.I., Riigist (Sverdlovi ülikoolis 11. juulil 1919 peetud
loeng), Teosed, 29. kd., Tallinn, 1954, lk. 434-452.

b) Käsikirjoid.

Tallinn.linna asustus- ja ehitusajaloosi meeterjale seitsmes koites, Koostanud B. Alamaa ja A. Kivi, III, Tallinn, 1966.

c) Brivalane kirjandus.

Gustavson, H., Meditsiinist Vanas Tallinnas, Tallinn, 1969.

Karling, S., Zur Baugeschichte der Domkirche zu Tallinn, Tartu Ülikooli Kunstajaloo Kabineti Väljaanded, III, Tartu, 1937.

Karma, G., Uurimus Tallinna XVII sajandi käsitööstest, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetused, Ühiskonnateadused, 22/2, 1973, lk. 185-189. [retsensioon.]

Klenkmaa, R., Vilbaste, G., Tallinna bastionid ja haljasalad, Tallinn, 1965.

Konsap, O., Dekoratione septis Tallinna arhitektuuris XVI-XVIII sajandil, Tallinn, 1971.

Liiv, G., ~~Iseloomustus~~ Tallinna ja Soome vahelise kaubandusele XVII sajandi lõpul ja Eesti kolonidest Soomes, Ajalooline Arhitekti, 1/1929, lk. 1-13, 2/1929, lk. 61-72.

Liiv, G., Die Wirtschaftliche Lage des Estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts, I, Allgemeine Überblick, Getreideproduktion und Getreidehandel, Tartu, 1935.

Liiv, G., Suur nälgiaeg Eestis 1695-1697, Akadeemilise Ajaloo Seltsi Toimetused IX (Ajalooline Arhitekti III), Tartu-Tallinn, 1938.

- Munthe, d. W:son., *Kungl. fortificationsens historia*, III, *Fortificationsstaten under Dahlbergh, Stuart och Palmquist 1674-1719*, I band, Stockholm, 1908, II band, Stockholm, 1911.
- Neumann, W., *Ernst Wilhelm Londicer, Ein Rivaler Maler des 17. Jahrhunderts*, Separatdruck aus den N.º N.º 198 u. 199 des "Riv. Beob.", Rival [s. a.]
- Raam, U., *Toonkirk, Tallinn, 1973*.
- Soom, A., *Der Handel Rivals im siebzehnten Jahrhundert*, Marburger Gtfforschungen, Band 29, Wiesbaden, 1969.
- Soom, A., *Die Zunfthandwerker in Rival im siebzehnten Jahrhundert*, *Kungl. V. Hetschs Historie och Antikvitets Akademien, Historiska serien 15*, Stockholm, 1971.
- Soom, A., *Über den Küstenhandel und die Handelsfahrten der estnischen Bauern im 17. Jahrhundert*, Sonderdruck aus *Zeitschrift für Gtfforschung*, Heft 4, 1972.
- Zobel, R., *Tallinna linnamuin, Tallinn, 1966*.
- Tuulse, A., *Tallins slott under den svenska tiden*, Särtryck ur *Soco-Estonica Årsbok*, utgiven av Soensk-Estniska Samfundet vid Tartu universitet, Tartu, 1936.
- Winkler, A., *Die Domkirchenfrage in geschichtlichem Beleuchtung. Eine Antwort auf den Artikel des Bischofs Kukk in Nr. 10 der Zeitschrift "Esti Kirik" [s. a.]*
- Winkler, R., *Der Brand des Doms zu Rival im Jahre 1684*, Rival, [1906]
- Winkler, R., *Zur Geschichte der Domkirche und der Domgemeinde während der letzten 25 Jahre schwedischer Herrschaft in Estland*, Rival, 1913.

Sisukord.

Sissejuhatus.	lk. 2.
I peatükk. Ehituslugu ning üldine majanduslik ülevaade.	lk. 9.
I 1. Muldkindlustused ja muud fortifikatsiooniehitised.	lk. 9.
I 2. Tallinna linnus	lk. 20.
I 3. Toomkiriku ehitised ja Toomhospidal.	lk. 24.
II peatükk. Riiklikeks ehitus- ja kindlustustöödeks hangitud materjalid, nende päritolu ja hankijad.	lk. 37.
II 1. Saabonikelt ja väljaspoolt Tallinnast pärinevalt kaupmeestelt ostetud materjalid.	lk. 38.
II 2. Tallinnast ning Bestimae mandriosaast hangitud materjalid.	lk. 49.
III peatükk. Ehituskadest ning käsitööised.	lk. 57.
III 1. Riigi poolt ehitus- ning kindlustustöödeks Tallinna suunatud tööjõud.	lk. 57.
III 2. Tallinna käsitööised.	lk. 66.
Lõppsona.	lk. 84.
Lisad	lk. 87.
Tabel 1. Riigi kulutused ehitus- ja kindlustustöödeks Tallinnas.	lk. 87.

- Tabel 2. Tallinna linnuses nr. "uue magasini" ehitamiseks kuulutatud materjalid ning rahalised vahendid. lk. 88.
- Tabel 3. Värgespoelt Bestmaa mandroosa pärinevatelt müüjatelt materjalide ostuks kuulutatud summad. lk. 89.
- Tabel 4. 1692. a. Tallinna linnusele Bestmaa talupoegadelt ostetud puitmaterjalid. lk. 91.
- Tabel 5. Bestmaa kütteköünale "uue magasini" ehitamiseks pandud veevõrkude ehitamine. lk. 92.
- Tabel 6. Fortifikatsioon "staadis" elavate ja linnusekäitööliste ning kindlustustöödel töötanud sõdureile ja oluaitsete ridadele makstud summad. lk. 93.
- Pezane. lk. 95.
- Kasutatud allikad ja kirjandus. lk. 99.